

Ю 37103
2/1

Жалолиддин РУМИЙ

**МАСНАВИЙ
ҲИКОЯЛАРИДАН
ДАРСЛАР**

40 ҳикояга
40 шарҳ

1

Жалолоддин Румий

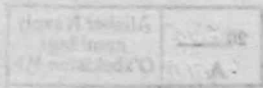
**МАСНАВИЙ
ҲИКОЯЛАРИДАН
ДАРСЛАР**

40 ҳикояга 40 шарҳ

Биринчи китоб

Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи:

Абдумурод Тилавов

Тошкент
“Муҳаррир нашриёти”

2010

84(0)9

Ташмарғал арад.

Жалолиддин Румий. Маснавий ҳикояларидан дарслар// 40 ҳико-
яга 40 шарҳ, 1-китоб (Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи:
Абдумурод Тилавов); Тошкент, «Муҳаррир нашриёти», 2010 йил.
104 бет.

*«Маснавий»ни шарҳ билан ўқиш ўқувчи тафаккурини кен-
гайтиради, Румий ижодига ихлосини кучайтиради.*

*Мазкур китобни тайёрлашда бирламчи манба сифати-
да профессор Маҳмуд Темирчининг «Маснавий»га ёзган ша-
рҳларидан, шунингдек, Алишер Навоий, Абдурахмон Жомий,
Аҳмад Яссавий, Бобораҳим Машраб, Сўфи Оллоёр каби мум-
тоз шоирларнинг, айрим ўринларда кейинги давр ижодкор-
ларининг асарларидан ва, хусусан, ўзбек халқ мақолларидан
фойдаланилди.*

HD 37103
2/1

Масъул муҳаррир:

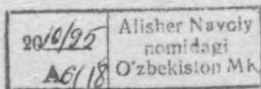
Нажмиддин Комилов,

филология фанлари доктори, профессор

Тақризчи:

Ҳамидулла Болтабоев,

филология фанлари доктори, профессор

ISBN 998-9943-354-71-5

© «Муҳаррир» нашриёти,
Тошкент, 2010

"МАСНАВИЙ" ҲИКОЯЛАРИДАН САБОҚЛАР

Мавлоно Жалолиддин Муҳаммад бинни Баҳоуддин Валад Балхий Румий (1207-1273) ҳақида сўз кетаркан, Абдураҳмон Жомийнинг аниқ ва қисқа таърифи ёдга келади:

*Ман чи гўйам васфи он олийжаноб,
Нист пайғамбар вале дораг китоб.*

(Таржимаси: Мен улуғ жаноб васфида не дей,
Пайғамбар эмас, лекин китоби бор).

Алишер Навоий Жомийнинг далолатига таяниб, "Насойиму-л-муҳаббат"да Мавлонода жуда эрта валийлик зухур бўлганини қуйидагича таърифлаган: "Жалолиддин Муҳаммад Балхий олти ёшида одина куни неча атфол ила бизинг уйларнинг томларида сайр қилур эрмишлар. Алардин бири яна бирига дебтурки, келинг бу томдин яна бир томға секрели. Ул дебтурки, бу ҳаракат ит ва мушук ишидир. Ҳайф бўлғайки, одами анга муртакиб бўлғай. Агар сизинг жонингизда қуввате бўлса, осмон томиға секрели. Ва бу ҳолатда томдин ҳаво тутубтур. Ончаки, алар кўзидин ғойиб бўлубтур. Атфол изтиробдин қичқиришибтурлар ва йиғлабтурлар. Бир лаҳзадан сўнгра кўзи мутағаййир ва ранги ўзгача қайтиб, ҳамул томға тушубтур. Атфолға дебтурки, ул соатки сизга ул сўзни айтадур эрдим, кўрдумки, яшил кисватлиғлар мени сизинг орангиздин сирмадилар ва кўтариб осмонға элттилар ва малакут ажойибин манга кўргуздилар. Чун сизларнинг фиғон ва фарёдингиз чиқти, яна бу ерга тушурдилар"¹.

Ушбу ривоятнинг реал асосларини излашдан кўра, беш ёшли гўдакнинг "агар қуввате бўлса, осмон томиға секрели" деган жаҳдини тан олсак, Мавлононинг кейинроқ

¹ Алишер Навоий. Насойиму-л-муҳаббат. /Мукамал асарлар тўплами/ 17-жилд: - Т.: 2001. - Б.211.

Ўзининг "Маснавий"сида "Учмоққа қанот йўқ вале учгаймен" деган азиматининг сабабларини ҳам англашга туртки топамиз².

Бу буюк китоб ўн йиллар чамаси муддат оралигида яратилиб, Мавлоно вафотидан тўрт йил аввал 1269 йилда ёзиб тамомланди. Бунга қадар ўтган ўн йил мобайнида узилишлар (ҳижрий 660-662 йиллар), уйқусиз тунлар (бу ҳақда 1-жидднинг 1807-1808 байтларида хабар бор), очинтўқин ҳолига қарамай маънавий луқма билан кифояланиш (1-жидднинг 3990-3994 байтлари) каби ҳолатлар кузатилди ва машаққатли меҳнатнинг натижаси ўлароқ буюк асар дунёга келди. Араб-форс эпик дostonчилиги усули бўлган маснавий шаклида ёзилган бу асарни олимлар дидактик дoston (Е.Э.Бертельс), ҳамосий (эпик) шеърлар мажмуаси (Т.Пурномдориён), ирфоний китоб (Р.Никольсон), тасаввуф қомуси (А.Шиммел) каби сифатлар билан атаб, унинг жанрий ўзига хослигини белгиламоқчи бўлдилар.

Маснавий шарҳида юзлаб китоблар яратилди. Султон Валад, Аҳмад Афлокий ва Фаридун Сипаҳсолор шарҳларидан сўнг Шамъий (ҳижрий 1000 йил), Сарварий (ҳижрий 1001 йил), Исмоил Анқаравий (XI аср) кабиларнинг турк тилидаги, Мавлоно Шиблий Нуъманий (1326), "Баҳрул-улум" лақабли Абдуали (XIII аср)нинг урду тилидаги ва Ҳанифа Абдулҳакимнинг урду ва инглиз тилларидаги шарҳлари эълон қилинди. Фарб дунёсида Маснавий тадқиқи билан машғул бўлганлар орасида Р.Никольсон, Х.Риттер, Ж.К.Фербервагел, А.Шиммел, Е.А.Браун, Ҳ.Этне, Ҳ.Мессе, Б.Спулер каби олимларнинг ишлари маълумдир.

"Маснавийи шариф"ни форсийдан туркчага Сулаймон Наҳифий ўз вазнида (1150), Обиддин Пошо, Валад Ўзбудак, Митҳат Баҳори Байтур насрда изоҳли таржима қилди. Уни Ашрафу-л-улум ҳинд тилига(1392), Мунший Али

² Жалолоддин Румий. Учмоққа қанот йўқ вале учгайман. Ривоят ва рубойлар (Форсийдан Жамол Камол таржимаси)-Т.: 1994.-Б.29.

(1241) урду тилига ўғирди, Юсуф Алишоҳ Чиштий эса урдуда ўз вазни билан таржима қилди. Европада эса дастлаб Жозеф Ҳаммер Пургстал, Фридрих Рукерт (айни шу таржима орқали Гегель "олий Румий"ни таниган), Герман Эте олмон тилига, Ж. Ретхаус, Р.Никольсон, А.Арберри инглиз тилига, Клемен Хуар эса фаранг тилига ўғирган.

Рус тилида Ф.Корш, И.Сельвинский, М.Н.Османов таржималаридан ташқари А.Кримский, В.А.Гордлевский, Н.Мартинович, В.В.Бартольд, А.Мец, Е.Э.Бертельс, И.С.Брагинский каби олимларнинг турли муносабат билан ёзилган тадқиқотлари ва, ниҳоят, Радий Фишнинг китоби орқали Румий дунёсини тушунишга интиланлар.

Ўзбек тилида Ҳайдар Хоразмийнинг "Жавоҳиру-л-ас-рор"идан тортиб Машрабнинг "Мабдаийи нур" асаригача "Маснавий" шарҳлари тарзида битилган бир неча китобларни келтириш мумкин. Абдурахмон Жомий, Давлатшоҳ Самарқандий тазкираларининг ўзбекча таржималари ва 90-йилларга келиб, Ж.Жабборов таржима қилган бир неча ғазаллар, Жамол Камол таржимасидаги ривоят ва рубоийлар, Улугбек Ҳамдам ўзбекчалаштирган "Фиҳи мо фиҳи"нинг "Ичиндаги ичиндадир" номи остидаги таржимаси эълон этилиши ўзбек китобхонларини Румий маънавиятидан баҳраманд бўлишга олиб келди. Ниҳоят, мавзуимизнинг боиси "Маънавий маснавий" дунё юзини кўрди³.

Маснавийнинг шеърий таржимаси шарҳлари билан ўзбек китобхонига етиб келиши чиндан ҳам маънавий ҳаётимизда алоҳида воқеа. Бундан қувонган устоз Н.Комилов уни "ижодий ва тадқиқий иш" деб баҳолайди. Бундан таржимага нисбатан "ижодий" ва шарҳга нисбатан "тадқиқий" деб баҳоланибди-да деган хулоса чиқмаслиги керак. Асқар Маҳкам таржима жараёнида ҳам тадқиқий-қиёсий иш олиб борган, шарҳлаш жараёнида ҳам бошқа тиллардаги изоҳлардан самарали фойдаланган. "Маснавий"дан олинган форс

³ Жалолиддин Румий. Маънавий Маснавий. Таржима шарҳи билан. Таржимон Асқар Маҳкам. - Т.: "Шарқ" нашриёт-матбаа концерни, 1999.

тилидаги байт, унинг ўзбекча шеърий таржимаси, сўнгра "лисоний таржима" номи билан насрий баёни ҳамда шарҳнинг келтирилиши чиндан ҳам бу давомли ижодий-тадқиқий жараёндан хабар беради. Олти дафтар, 26840 байтдан иборат буюк асарнинг байтма-байт тадқиқи бир неча ўнлаб китобларга жой бўлишини олдиндан сезган ҳолда муаллиф жуда катта ишга қўл урган. Айниқса, ўзига қадар ўзбек тилидаги шеърий (Жамол Камол таржимасининг ҳам бир неча нашрлари бор) таржимани такрорламасликка ҳаракат қилган.

Ушбу мўъжаз китобча орқали тавсия этилаётган ҳикоялар ҳам ахлоқий, ҳам таълимий жиҳатдан характерли бўлиб, уларнинг жамланиши ва ирфоний шарҳлар билан бирга нашр этилиши асарнинг руҳиятидан келиб чиқиб, уни китобхонлар томонидан тўғри қабул қилинишига, асар замирида ётган тасаввуфий тимсол ва талқинларни тушунишга ёрдам беради. Маълумки, Маснавийда шундай байт бор:

Лек, чун мавжи сухан дидй латийф,
Баҳри он дони, ки бошад ҳам шариф,

(Чун калом мавжини кўргайсан латиф,
Англагайсан ким унинг баҳри шариф)

Байтнинг зоҳирий мазмуни қуйидагича: "Сўз мавжини гўзал ва жозибали кўрсанг, унинг денгизи ҳам буюк эканини ҳис қилгайсен". Шундай экан, биз таҳсилга киришаётган ҳикоялар сўзларининг гўзал ва жозибали мавжларини ҳис қилиш билан бирга бу улуғ денгиз тубида ётган маъно жавоҳирларини англаш ҳар бир китобхонга насиб этсин.

*Ҳамидулла Болтабоев,
филология фанлари доктори,
профессор*

Бишнава аз най чун ҳикоят мекунаг,
Аз жудойиҳо шикоят мекунаг.
(Тинглагил, най не ҳикоят айлагай,
Айрилиқлардан шикоят айлагай.)

Жалолиддин Румий

Биринчи дарс

БЕМОР ЖОРИЯ

Қадим замонда бир подшоҳ бор эди. Бир куни у одамлари билан овга борар экан, йўлда гўзал бир жорияни кўриб қолиб, унга ошиқ бўлди.

Ўша давр одатларига кўра бадалини тўлаб, уни саройга олиб келди. Бироқ орадан кўп ўтмай, гўзал жория касал бўлиб қолди, кундан кун шамдай эриб тугай бошлади. Подшоҳ бу ҳолни кўриб жуда сиқилди, чора қидирди, у ёқдан бу ёққа югурди, аммо фойдаси бўлмади. Ниҳоят, бир масжидга бориб, дуо қилди, саждага бош қўйиб йиғлади. Жория соғайиши учун Аллоҳ таолога ёлворди.

Мамлакатдаги доно бир табибни чақиртирди.

Табиб аввал хастанинг юзига қаради, кейин томир уришини текшириб кўрди. Касалликнинг аломатларини сўради.

— Бошқа табиблар ишнинг моҳиятидан беҳабарлар, бинобарин, уларнинг фикри-зикри зоҳирда — ташқи кўринишда, — деди.

Табиб касалликни аниқлади, аммо бу ҳақда подшоҳга офиз очмади.

Беморнинг ҳолидан, инграшларидан унинг кўнгиладардига мубтало бўлганини сезди. Чунончи, ҳеч бир хасталик кўнгиладарди каби оғир бўлмайди.

— Подшоҳим, — деди табиб, — ҳаммани бу ердан узоқлаштиринг, атрофда ҳеч ким қолмасин. Мен касал билан ёлғиз қолай, хотиржам ишлай. Беморнинг дардини аниқлаб, шунга қараб бир чора кўрайин.

Хонада подшоҳ, амри билан табиб ва бемордан бошқа ҳеч ким қолмади. Табиб беморнинг бош томонига келиб, мулоҳим овозда сўрай бошлади:

— Қайси юртдансан, қаерликсан? Менга айт, чунки ҳар ўлка халқининг дориси бошқа-бошқа бўлади.

— ...

— Мамлакатингда кимлар бор, кимга яқинсан? — деб сўради яна.

Табиб савол сўрар экан, қизнинг томир уришини текшириб турди.

Қиз секин-аста табибга бошидан кечирганларини айтиб берарди. Қизнинг томир уришини кузатаётган табиб шундай қарорга келди: «Бу бечора қиз кимнинг номини тилга олганида ҳаяжонланиб, томир уриши тезлашса, демак, касал бўлиб, шамдай эришига сабабчи ўшадир».

Қиз аввалига туғилиб катта бўлган мамлакати ва у ердаги дўстларини тилга олди. Бироқ томир уришида ҳеч қандай ўзгариш бўлмади. Табиб:

— Юртингдан айрилгач, қаерларга бординг? — дея сўради.

Қиз бир шаҳар номини айтди, аммо юзининг ранги ҳам, томир уриши ҳам ўзгармади. Бу ҳол токи табиб Самарқанд шаҳри ҳақида сўрагунга қадар давом этди.

Самарқанд номи айтилганда қизнинг томир уришлари тезлашди, ёноқлари қизарди. Чунки у

Самарқанддаги бир заргарга ошиқ эди. Қиз айриликнинг изтиробли оловида ёнаётган эди.

Зукко табиб заргар Самарқанднинг қайси маҳалласида яшашини сўраб билди. Сўнгра бемор ёнидан чиқиб, тўғри подшоҳнинг олдига бориб аҳволни баён этди:

— Бу бечора қизгинанинг соғайиши учун ўша заргарни олиб келмоқдан бошқа чора йўқ!

Подшоҳ табибнинг насиҳатини бажонидил қабул қилди. Ҳеч қанча вақт ўтказмай, заргарни чақириш учун элчи юборди. Элчи Самарқандга бориб заргарни топди. Подшоҳ юборган совғаларни тақдим этди. Подшоҳ чақираётганини эшитгач, заргар дарҳол йўлга чиқди ва ниҳоят саройга етиб келди.

Заргар подшоҳ ҳузурига олиб кирилди. Подшоҳ заргарга илтифот кўрсатиб, хазинани унга топширди.

Иттифоқо, табиб шундай деди:

— Эй подшоҳ, жорияни заргарга бергинки, касалликдан батамом фориғ бўлсин.

Подшоҳ ой юзли гўзални ўз қўли билан заргарга топширди. Олти ой аҳволдан бохабар бўлиб турди. Охир-оқибат қиз буткул соғайди («Маснавий», 1-жилд, 35—200-байтлар).

Шарҳ:

Шориҳлар фикрича, бу ҳикоя маълум маънода инсон ҳолини баён этмоқда. Бу ерда инсон руҳи илоҳий оламдан айрилгандан сўнг замон ичра бошидан кечирган катта можаролар ҳикоя қилинмоқда.

Ҳали бадан яратилмасидан олдин «руҳ» аталмиш бир подшоҳ бор эди. Бу подшоҳ ҳар икки олам мулкининг султонидир. Унинг йўли бу дунёдан ўтаётганида у ердаги «нафс» жорияси аталмиш ақл-ҳушдан айирувчи бир гўзални кўрди. Унга телбаларча ошиқ

бўлди ва қул-хизматкор ҳолига тушди. Қисқаси, дунё ҳаваслари-ю эҳтиросларига маҳлиё нафсининг асирга айланди.

Подшоҳ бу жорияга ошиқ, катта мол-дунё эвазига қизни олди. Фақат берилган бойлик аслида кўнгили бойлиги эканини ва бу бойлик билан ўткинчи гўзалликлар эмас, балки ҳақиқий ва абадий гўзаллик қўлга киритилишини унутди.

Рухнинг вужудга кириб ранг ва тан гўзаллигига, орзу-эҳтиёжларига асир бўлиши вужуднинг амрларига эргшиб, тўғри йўлдан айрилиши ва касалланишга йўл очади. Бу ҳол истар-истамас руҳга азоб беради. Бир жиҳатдан подшоҳ жориянинг хасталиги баҳонасида ўз дардига даво қидирмоқда. Таассуфки, табиблар бу хил касалликни тушунмайди ва чорасини ҳам билмайдилар.

Нодон табиблар ҳар қандай касалликка чора топа-миз, дея кибрланадилар. Аммо маънавий хасталикка йўлиққан жорияни тузата олмайдилар. Чунки улар вужуд ва зоҳирий касалликлар мутахассисидир.

Маънавий касаллиги борларни эса бошқа соҳа мутахассиси бўлмиш ҳозик табиблар тузата олишлари мумкин. Шорихлар фикрича, булар комил муршидлардир.

Ҳар икки табиб-ҳаким учун умумий бўлган ташхис қўйиш воситаси эса хастанинг томирини текшириб кўришдир. Ҳикоядан маълум бўлишича, томир орқали касалликни аниқлаш қадим тиббиётда мурожаат этилган усулдир. Замонавий тиббиётда ҳам шу усул самара беради.

Жориянинг касалланишига сабаб бўлган ишқ олий туйғудир. Ҳақиқий севги боқий бўлган Аллоҳни севмоқдир. Мажозий ишқ — бир фоний вужудни севиш. Мажозий ишқ ҳақиқий ишққа етказди. Ҳа,

мажоз ҳақиқатга элтгувчи кўприқдир. Мажозий аталмиш инсон ишқи ҳам бандани бир кун Аллоҳ муҳаббатига олиб бориши мумкин. Бу ишқ бир вужуд эҳтироси, нафсоний касаллик, қисқаси, янглиш ва адашган бир истак бўлмаслиги керак.

* * *

"Юсуф ва Зулайхо" қиссаси асосида суратга олинган фильмда эътиборли лавҳа бор. Ўттиз йил севгисига жавоб ололмай эл-юрт ичида обрў-эътиборидан айрилган; ниҳоят иймон келтириб тафаккур, ибодат билан машғул Зулайхонинг қўлини Юсуф алайҳиссалом сўраб келадилар. Зулайхонинг жавоби кишини ўйлантиради:

— Юсуфдан узр сўраб қўйинглар, унинг таклифни қабул қилолмайман. Ҳозир унга эҳтиёжим йўқ. Менинг қалбимни бошқа нарса эгаллаб олган. Бинобарин, юрагимда унга жой ҳам йўқ...

Бу — ишқи мажозийнинг ишқи ҳақиқийга ўтишининг ёрқин мисолидир, бизнингча.

Дарвоқе, Зулайҳо бу юксак ишққа эришганига Юсуф алайҳиссалом сабаб бўлганларини англагач, таклифни жону дилдан қабул қилади.

* * *

Иффатдан йироқ, фақатгина моддий бадан севгисидан иборат муҳаббатга ишқ деб бўлмайди. Бундай ишқ инсонни ҳақиқий ишққа етказмайди.

Жория ҳикояси «Маснавий»даги энг узун мавзулардан биридир. Биз тўхтаган жойдан сўнг воқеанинг давоми ўзига хос тарзда ниҳоясига етади (Қаранг, «Маснавий», 1-китоб, 202-байт).

Иккинчи дарс

МАЖНУННИНГ ЛАЙЛИСИ

Бир подшоҳ Мажнуннинг дали-девона, оввора-ю сарсон бўлиб чўлларда юришининг сабаби билан кизикди. Лайлини топиб ҳузурига олиб келишларини буюрди. Подшоҳ Лайлини кўриб донг қотди. Сабаби қаршисидаги қоп-қора, оддийгина бир қиз эди. Подшоҳ сўради:

— Мажнунни шу кўйларга солган Лайли сенмисан ҳали? Ажаб, сенда фавқулодда бир гўзаллик йўқ-ку! Оддий аёллардан ҳеч бир фарқинг кўринмаяпти. Мажнун сенинг ниманга ошиқу беқарор бўлдикин?

Лайли ҳеч тараддудланмай жавоб берди:

— Подшоҳим, жим бўлинг. Чунки сиз Мажнун эмассиз. Мендаги гўзалликни кўра олишингиз учун сизда Мажнуннинг кўзлари бўлиши ва менга унинг назари ила боқмоғингиз лозим.

Подшоҳ бу ҳақли сўзларга жавобан ҳеч нима дея олмади, жимиб қолди («Маснавий», 1-жилд, 407-байт).

Шарҳ:

Лайли ва Мажнун мумтоз адабиётдаги энг машҳур ишқ ҳикоясидир. Арабча, форсча, туркча ва бошқа мусулмон ўлка тилларида қайта-қайта назм ва насрда ёзилган. Башарий ишқдан илоҳий ишққа ўтишнинг, самовий ишқнинг, беғараз севгининг энг кучли рамзи ўлароқ ҳар замон завқ-шавқ билан айтилади. Ҳикояда «Лайли, Лайли!» дея Мавлони топмоқнинг гўзал намунаси бор.

Ҳикоя мазмуни қисқача бундай: Нажд чўлларида Бани Омир қабиласидан Қайс ва Лайли болаликлари- даноқ бир-бирларини яхши кўрадилар. Миш-миш- лар кўпайгач, Лайлининг онаси қизини чодирига қамаб қўяди. Севгилисини кўролмаган Қайс эса хафагарчи- ликдан ақл-ҳушини йўқотади ва чўлга равона бўлади. Бир муддатдан сўнг уни Мажнун (девона) деб атай бошлашади.

Қайснинг отаси ўғлининг дардидан хабардор бўлгач, Лайлини кига совчиликка боради. Бироқ Қайс маж- нун, яъни девона деб танилганидан оиласи қизини бермайди. Шундан сўнг отаси ўғлининг соғайиши учун уни Каъбага, дуо этишга олиб боради. У ерда Қайс ўз дардининг янада кучайиши ва ишқи ортишини сўраб дуо қилади. Дуо ижобат бўлади. Отаси ночор уйига қайтади. Мажнун эса чўлларда ёввойи ҳайвонлар билан дўст бўлади. Бу орада оташин ошиқона шеърлар ёзади.

Навфал исмли бир араб беги унинг шеърларини ўқиб, йигитни бу изтиробдан халос этиш ниятида Лайлини отасидан яна бир бор сўрайди. Қизни ях- шилик билан ололмагач, қўшин тортиб Лайлининг қабиласи билан жангга киради. Мажнун Лайлини шу қадар қаттиқ севардики, унга тегишли ҳеч бир нар- сага зарар етишини хоҳламайди, чунончи, Лайлининг қабиласи бу урушда ғалаба қозонсин, деб дуо қилади. Навфал енгилади. Бироқ мағлубият аламига чидай олмай, қайтадан уруш бошлайди. Бу сафар ғолиб бўла- ди, аммо Мажнуннинг дуоси ҳақида билгач, қизни олмай ортга қайтади.

Лайлини Ибн Салом исмли бир кишига турмушга берадилар. Лайли эса ишқига содиқ қолиш учун ёлғон тўқиб, эрини ўзидан узоқ тутишга эришади. Кўп ўтмай, у одам ўлади. Бева қолган Лайли Мажнунни қидириб

йўлга чиқади. Чўлда уни топса ҳамки, Мажнун уни танимайди ва қовушмоққа кучи йўқлигини билдиради. Чунки энди Мажнун бутун моддий борлиқлар билан алоқасини узган ва маънавий бир ишқ ила сархуш ҳолда кезар эди.

Лайли ноумид ҳолда орқага қайтади. Анча пайт азоб тортгандан сўнг вафот этади. Ўлим хабарини эшитган Мажнун Лайлининг қабри томон югуради ва ўша ерда ўлишини Аллоҳдан ёлвориб сўрайди. Дуо-илтижоси қабул бўлади ва сўнгги нафасида «Лайли, Лайли!..» дея жон беради.

* * *

Мавлоно Жалолиддин Румий ҳикояни эслатиб, бир нуқтага диққатни жалб қилмоқчи. Мажнуннинг ақлушини бошидан олган Лайлининг ташқи гўзаллиги бошқалардан устун эмас эди. Ундаги ички гўзалликни кўргани учун Қайс Мажнун бўлган эди. Бу хил гўзаллик оддий кўзга кўринавермайди. Уни фақат Мажнуннинг кўзи билан кўра олиш мумкин. Подшоҳ Лайлига Мажнуннинг кўзи билан қарамагани учун ҳам ундаги ички гўзалликни кўра олмади.

Шубҳасиз, ташқи гўзаллик ҳам Аллоҳнинг бир лутфидир, у ҳам қадрли. Аммо ташқи гўзалликнинг ўзи етарли эмас, вақт ўтиб эскиради, йўқолади. Асл қийматли бўлгани ички гўзаллик ва маънавий камолликдир. Бир ҳадисда шундай марҳамат қилинади: «Аллоҳ сизларнинг суратларингизга, яъни ташқи кўринишларингизга эмас, фақат қалбларингизга қарайди» (Муслим, Бирр, 33).

Бундан ташқари, ташқи гўзаллик ва моддий унсурлар шартлидир. Бировга ёққан нарса бошқа бировга хуш келмаслиги мумкин. Бугун яхши кўриб турган кишингиздан эртага зерикишингиз мумкин. Булар-

нинг ҳаммасини енгадиган куч эса севгидир. Ҳа, севги энг кучли туйғудир. Севганингизнинг ҳар жиҳати сизга хуш ёқади. Меъёрий ўлчовларга кўра хунук ҳисобланган бир кимса севганинг назарида энг гўзал, энг суюқлидир. Ошиқнинг кўзи бутун айб-нуқсонларни кўрмайди.

Ишқнинг барчаси мақтовга лойиқ, чунки кўнгил томон эшиклар очади. Бу эшиклар инсонни ўзгалар оламига олиб борса, илоҳий ҳузурга етказса, жуда яхши. Чунончи, бизнинг маданиятимизда мажзуб (илоҳий ишқ туфайли ўзгача маънавий ҳол касб этган — А.Т.) ва мажнунларга ҳамиша ҳурмат-эҳтиром кўрсатилган.

Ҳикоямиздаги подшоҳ Мажнунни нега тушунмаганининг жавобини яна Мавлононинг бир сўзидан топамиз. «Ошиқий чист? — Ошиқлик нима?» саволига жавобни ўзи беради: «Мен бўл ва бил!»

Яна дейдики: «Ишқ даъвога, жафо тортмоқ эса гувоҳга ўхшайди. Гувоҳинг бўлмаса, даъвода ютиб чиқолмайсан-ку!»

Учинчи дарс

ЎЗИДАН ҚОЧИШ

Ер юзидаги бутун жонзотларга ҳукмрон бўлган ҳазрат Сулаймоннинг Ямандаги саройига пешиндан олдин бир содда одам хавотир билан киради. Навбатчиларга ҳаёт-мамот масаласида ҳазрат Сулаймон билан учрашишини айтади ва дарҳол ичкарига киритилади. Сулаймон ранги-рўйи ўчган, қўрқувдан титраётган одамдан сўрайди:

— Тинчликми, нима гап? Бу қўрқувинг боиси не? Нима дардинг бор? Айт менга!

— Бугун тонгда менга Азроил учради. Менга жаҳл билан қаради ва дарҳол узоқлашди. Жонимни олишга аҳд қилган кўринади.

— Хўш, нима қилишимни хоҳлайсан?

— Одам ёлворди:

— Эй жонларнинг қўриқчиси, мазлумлар нажоткори Сулаймон! Сизнинг қўлингиздан келади. Бўри, қуш, тоғ, тош амрингизда, шамолга буюринг, мени узоқ Ҳиндистонга олиб борсин. Балки шунда Азроил мени тополмас, шунда жонимни сақлайман. Умидим сиздан.

Сулаймон одамнинг ҳолига раҳми келади. Шамолни чақириб буюрди: «Ҳозироқ бу одамни Ҳиндистонга олиб бор». Шамол зум ўтказмай буйруқни бажаради.

Эртаси кун ҳазрат Сулаймон девонни тўплаб, келганлар билан кўриша бошлайди. Не кўз билан қарасаки, Азроил ҳам уларнинг орасида турарди. Дарҳол ёнига чақириб сўради:

— Эй Азроил, кеча у одамга нега жаҳл билан қарадингиз? Жонини олсангиз, олинг эди. Бироқ бечоранинг ўтакасини ёрибсиз-ку.

Азроил жавоб берди:

— Эй дунёнинг улуғ султони. Мен у одамга жаҳл-ғазаб билан боқмадим, балки ҳайрат билан қарадим. У нотўғри тушуниб ваҳимага тушди. Тўғриси, уни бу ерда кўриб ҳайрон қолдим. Чунки Аллоҳ таоло менга: «Қани, бор, бу кеча ўша одамнинг жонини Ҳиндистонда ол», дея амр қилганди. Уни кўргач эса: «Бу одамнинг юзта қаноти бўлса ҳам, бу кеча Ҳиндистонда бўлолмайди. Бу қандай бўлдийкин?» дея ҳайратга тушдим. Унга ҳайрон боқишимнинг сабаби шу. Шу кеча оқшом мен у одамнинг жонини Ҳиндистоннинг фалон жойида олиб қайтдим.

Мавлоно сўрар: «Кимдан қочмоқдамиз? Ўзимизданми? Бу хомхаёл билан кимдан ўзимизни қутқармоқдамиз? Тангриданми? Нақадар бемаъни. Бу — дунёдан, Тангридан ғофил бўлмоқдир. Дунё пул, аёл, кийим-кечак, тижоратдан иборат эмас. Буни бил» (1-жилд, 956-байт).

Шарҳ:

Ҳикояда илоҳий тақдирдан, яъни пешонадаги ёзувдан қочмоқ инсоннинг ўз-ўзидан қочиши каби баҳоланмоқда. Қочиш эса мумкин эмас. Шундай экан, кўлимиздаги имкониятларни ишга солиб, ҳаётимизни ҳақиқий инсонга ўхшаб ва чиройли тарзда, мазмунли ўтказиш энг оқил йўлдир. Ҳа, тўғри, тақдиримиз Аллоҳ таоло томонидан белгиланган, бироқ у бизга номаълум. Бу орада бизга ақл ва ирода кучи берилган. Тақдиримизда нима борлигини билмаганимиз учун ақл ва иродани ишлатиб ҳаётимизни изга солишга

масъулмиз. Доимо ақл ва дин яхши, чиройли деб билган томонда бўлишимиз мақсадга мувофиқдир. Хатти-ҳаракатларимизнинг оқибатига рози бўламиз.

Қўлимиздан келган моддий-маънавий ҳар нимани қилиб, барча чора-тадбирларни кўргач ҳам, натижа биз истагандай бўлиб чиқмаса, ана шундагина: «Нима қилайин, тақдирим шу экан?!» дея оламиз. Бу йўл ўзни еб-битиргандан, исён ва шикоят этмоқдан яхшироқдир. Акс ҳолда, инсоннинг руҳий соғлиги бузилади, беҳаловат ва шикоятчи бўлиб қолади.

Тақдирга ишонмоқ дангасалик ва фаолиятсизлик эмас. Аксинча, омадсизлик ва фалокатлар қаршисида юкиниладиган бир бандаргоҳдир. Ваҳима ва тушкунликка берилишнинг олдини олувчи бир туйғудир.

Таваккул тушунчаси ҳам шундай. Таваккул Аллоҳга ишониш демакдир. Бироқ бу ишонч дангасалик, бепарволикка, ишни ўз ҳолига ташлаб қўйишга йўл очмаслиги керак. Ҳақиқий таваккул — кишининг зиммасидаги ҳамма вазифани бажариб, натижани яна Аллоҳдан кутишидир. Дарҳақиқат, сўнг сўз Аллоҳникидир. «Мен ҳаммасини бажарганимдан кейин Аллоҳга ишониб-ишонмасликнинг нима қизиғи бор?» дегувчилар топилади, афсуски. Бундай фикрлаш янглишдир. Масалан, касалнинг вазифаси — дарҳол бир докторга мурожаат қилмоқ, ҳатто энг яхши ҳакимни топмоқ, берилган дориларни ичиб, тавсияларга риоя қилмоқдир. Таваккулнинг бу ўриндаги аҳамияти қуйидагича: буларнинг барчасини бажаргандан кейин натижани, яъни соғайишни Аллоҳдан кутиш, аслида Унга ишонишдир. Зеро, эътиқодимизга кўра, шифонинг асл манбаси Аллоҳдандир. Ҳа, шундай бўлмаса, энг яхши табибларга, энг ривожланган замонавий даволаш усулларига мурожаат қилингани ҳолда тузалмаган касаллар ҳақида нима деймиз?

Аллоҳ буни доктор, дори каби баъзи сабабларга боғлаган. Сабабларни энг чиройли тарзда адо этмоқ бизнинг бандалик вазифамиздир.

Аслида ҳар натижа уни юзага чиқарувчи сабаблардан кўра кўпроқ нарсаларни қамраб олган, яъни ҳақ (эваз) хизматдан кўпроқ бўлади. Мавлоно сўрайди: «Бир рукуъ, бир сажда охиратда бир жаннатни қўлга киритмоқдир. Ўқимайсанми Қуръоннинг ушбу оятини: «Аллоҳ йўлида молларини инфоқ-эҳсон қиладиган кишиларнинг мисоли худди ҳар бир бошоғида юзтадан дони бўлган еттита бошоқни ундириб чиқарган бир донга ўхшайди. (Қилинган бир яхшилик етти юз баробар бўлиб қайтишига ишора қилинмоқда.) Аллоҳ истаган кишиларга бир неча баробар қилиб беради. Аллоҳ (фазлу карами) кенг, билгувчидир» (Бақара, 261).

* * *

Қазо ва қадар мавзуси анчайин кенг ва англаниши қийин масаладир. Мавлоно «Маснавий»сида бу баҳсга кенг ўрин ажратади. Мавлоно бу ўринда икки тоифа инсоннинг аҳволига хафа бўлади. Булардан бири ашаддий қадарчи, жабариячи ёхуд фаталист деган нусхадир. Бу бечора ҳамма нарсани Аллоҳдан деб билади, бирга етти юз берган уруғни тупроққа экишдан бош тортади, насибасизлигини фалакка тўнқайди.

Иккинчиси эса қадарни батамом инкор этувчи материалист кимсадирки, бу тоифадагилар сабаблар тузоғига тушади ва сабабни яратганни (Мусаббибни — А.Т.) йўқ деб биладилар.

Ҳазрат Мавлоно алалхусус қадар ва таваккул бо-расидаги янглиш тушунчаларга қарши: «Агар Аллоҳга мутаваккил бўлсанг, саъй-ҳаракатинг ила таваккул эт. Уруғни эк, шундан кейин ҳар нега қодир

Аллоҳга таян. Ҳазрат Пайғамбаримиз алайҳиссалом бадавийга нима дедилар: «Аввал туянгни боғла, сўнгра таваккал қил» (Термизий, «Сифотул-қиёмаҳ», 60).

Тўғри, оқсоқликларимиз бор. Бироқ бундан қутулмоқ ўтириб-туриш билан эмас, юрмоқ ила бўлади. Билгинки, яхшилиқ ҳам, ёмонлик ҳам сендан кўкармоқда. Чиройли ва чиркин (хунук) фикрлар сендан, сенинг ўзингдан чиқади.

«Аллоҳ менга нечун орзу, нечун душман берди?» дея қайғурма, шикоят қилма. Мужодала (кураш) учун душман бўлиши шарт. Бир нарсага майлинг ва истакнинг йўқ бўла туриб уни қилмаслик сабр ҳисобланмайди. Орзу ва истаклар бўлмаса эди, уларни ман этишга не ҳожат бор эди?

Ҳазрат Мавлоно сабаб-натижа занжирига боғлиқ ҳаётни жиддий ўйналиши керак бўлган бир шатранж (шахмат) ўйинига менгзатади ва бундай дейди: «Эй ўғил! Шахматда ҳар тош юришнинг натижасини ундан кейингида кўр. Сабабни эса сабаб ичида (халқайи занжирда) идрок эт. Кўзингни атрофдан бу ёққа ўтиргин-да, мот қилиб ўйинни ютганингга қадар не ўйинлар ўйнайдиган бўлсанг, ҳаммасини кўр. Шунчаки «Аллоҳга таваккул этдим», демагин».

Шахмат ўйинининг ўзига хос жиҳатини баён этайлик. Маълумки, бу ўйин аниқ қоидаларга кўра ўйналади. Бу қоидаларни ўзгартириш ўйинчининг қўлидан келмайди. Аммо у ҳар тош учун мавжуд бир неча йўллари танлаш ва юриш имкониятига эга. Яъни, ўйинчи танловини белгиланган қоидалар доирасида амалга оширади. Бу унинг бир жиҳатдан қарам, бошқа томондан эса, эркин эканини кўрсатади.

Инсоннинг маънавий ва ахлоқий такомилу ўз ғайрати ва Аллоҳнинг лутфи (ва тавфиқи — А.Т.) ила

бўлади. Ўзгартиришимиз мумкин бўлган жабҳа ичида фаолият кўрсатиш ўзгартириб бўлмайдиган оламга қарши чиқиш, уни назар-писанд қилмаслик деган маънога келмайди. Саъй-ҳаракат, меҳнат, ғайрат қилиш қазо ва қадарга қарши курашиш эмас. Чунки бундай мужодалага (курашга) бизни масъул қилган ҳам қадарнинг ўзидир.

Мавлонога кўра, инсоннинг вазифаси – оламдаги минг бир турли ёмонлик қаршисида ортга чекиниш, тақдирим шу экан, дея қўл қовуштириб ўтириш эмас, ёмонликларга қарши курашмоқдир. Ҳеч бир туғилиш санчиқсиз бўлмас. Жаннат атрофи қийинчиликлар билан ўралган. Бир қанча қийинчиликларга дош бермай туриб ҳеч нимани қўлга киритиб бўлмайди.

Тўртинчи дарс

НАФС ВАҲШИЙ АРСЛОН КАБИДИР

Поёнсиз ва узок бир ўрмонда битта ваҳший арслон яшарди. Ўрмонда ҳамма ҳайвон ундан қўрқиб кун кўрарди. Улар бундай ҳаётдан қутулишга чора қидирадилар. Ўйлаб-ўйлаб ичларидан бир ҳайъат танлаб арслонга юбордилар.

— Эй ўрмонларнинг шоҳи арслон. Ҳар куни битта-тамизни тутиб ейсан. Бунга эътирозимиз йўқ, бироқ овора бўлишинг шартми? Сен тахтингда бемалол ўтиравер, ўзимиз сенга ичимиздан биримизни йўллаймиз, бемалол еяверасан, — дейишади.

Бу таклиф арслонга ёқиб тушади ва қабул қилади. Энди ҳар куни эрталаб бир ҳайвон арслонга топшириларди.

Кунлардан бир кун навбат қуёнга келибди. Бироқ у боришни асло хоҳламабди.

— Эҳ, нима қилайлик?! Қисмат шу! Кўпчиликнинг хотиржамлиги учун кимдир ўлиши керак. Қани, вақтни ўтказмасдан йўлга туш. Арслоннинг жаҳлини чиқармайлик.

Ҳайвонлар қанча гапиришмасин, қуён пинагини бузмас, кетишни пайсалга солар эди. Ниҳоят, ёлвора-ёлвора қуённи йўлга равона қилдилар.

Қуён бамайлихотир сакраб-сакраб арслоннинг ҳузурига келади, бироқ вақт алламаҳал бўлган эди.

Очликдан ғазабланган арслон ўшқирди:

— Қаерда қолдинг? Кечикишингнинг боиси нима?

Қуён сохта бир хавотир билан гўё терларини артди, бўйинини букди:

— Ҳазрати олийлари, ҳурматингиз бор. Мен эрта-

лаб вақтли йўлга чиқдим, аммо йўлимни бошқа бир арслон тўсди. Қўлидан қутулгунга қадар бошимга нималар келмади, дейсиз.

Арслон янада ғазабланди:

— Ким экан бу густоҳ?! Бу ўрмонда фақат менинг ҳукмим ўтади. Ким экан у? Қани, тезроқ айт!

Қуён бу аҳволдан мамнун, нуқул нариги «арслон» ни мақтар, бу билан арслоннинг ҳайсиётини қитиқлар эди. Арслон чидай олмади:

— Туш олдимга, кўрсат ўша олчоқни менга!..

Йўлга чиқишади. Қуён арслонни бир қудуқ бошига олиб келиб:

— Мана, султоним, у шу қудуқ ичида. Қаранг, қандай ўрнашиб олибди.

Арслон ҳирс билан қудуқнинг ичига қаради. Сувда ўз аксини кўрди. Хириллашга бошлаган эди, қудуқдаги акси ҳам «бўш келмади». Қуён фурсатни қўлдан бой бермай, лўқма ташлади:

— Кўряпсизми, жаноби олийлари, сизни кўрқитишини?!.

Арслон бутунлай қаҳрга тўлди, кўзлари ўтдек ёнди.

— Бир диёрда икки султон бўлмайди, парчалаб ташлайман уни! — дея ўзини қудуққа отди.

Ҳаммаси тутаган эди. Қуён ям-яшил ўтлоқларда қувноқ ҳолда сакраб-сакраб келиб, ҳайвонларга қутулганлари тўғрисида хушхабар берди.

Ҳазрат Мавлоно илова қилади: «Эй одам, сен бу дунё қудуғининг тубига ҳирс, очкўзлик билан ташланган маҳбус бир арслонсан. Нафсингни енг-да, қуён каби эркин бўл. Сенинг нафсинг саҳрода еб-ичмоқда, завқу сафо этмоқда. Сен эса мана бу миш-миш ва тортишув қудуғининг ичидасан» («Маснавий», 1-жилд, 900-байт).

Шарҳ:

Мавлоно Жалолиддин Румий ҳазратлари тилга олган бу йўлдан озган «нафс арслони» нима ўзи?

Нафснинг таърифи, тарбияси борасида тасаввуф таълимоти жуда кўп баҳс юритади. Нафсга қарши мужодала комил инсон бўлиш йўлидаги курашдир.

Алишер Навоий ёзадилар:

Инсонга эрур камол матлуб,

Андин дағи дарду ҳол матлуб.

(“Лайли ва Мажнун” достонидан).

Нафс, қисқача айтганда, кишининг ёмон хусусиятларига берилган номдир. Масалан, гердайиш, ўзини яхши кўриш, жаҳл, ғазаб, кин-адоват сақлаш, чақимчилик, кўролмаслик, қийинчиликларга сабрсизлик кабилар бу хусусиятлар жумласидандир. Буларнинг кучайиши инсоннинг кадр-эътиборини туширади.

Ичимизда яхшиликлар ҳам бор, ёмонликлар ҳам. Бизнинг борлиғимиз бу икки қарама-қарши кучнинг кураш майдонидир. Аллоҳ таоло марҳамат қилади: «Дарҳақиқат, Биз инсонни энг гўзал шаклу шамойилда яратдик. Сўнгра (у Биз ато этган шундай гўзал сурат ва мукамал хилҳатнинг шукрини қилмасдан куфру тугён йўлига кетгач) уни асфалсофилинга (яъни, энг тубан дўзахга) қайтардик» (Ваттийн, 4-5).

Бизнинг вазифамиз — ақлимиз ва иродамизни ишга солиб ичимиздаги яхшиликнинг қўли баланд келишини таъминлашдир. Бунинг учун эса нафснинг ёмон ҳолларига қарши курашмоқ шарт.

Аслида яратилишимиздаги нафсоний кучлар яхшиликка йўналтирилиши мумкин. Булар захирадаги энергия (қувват) кабидир. Бинобарин, нафснинг ўлиши эмас, ислоҳ қилиниши муҳимроқдир. «Ўлмасдан ол-

дин ўлиш» мажозий бир ифодадир. Нафснинг ўлдирилиши, демак, унинг яхшиланиши, покланиши, назорат остида тутилиши демакдир. Ҳазрат Пайғамбаримиз алайҳиссалом шундай марҳамат қиладилар: **«Кучли паҳлавон курашда рақибини енгган кимса эмас. Асл паҳлавон ғазаб онида нафсини енга олгандир»** (Бухорий, «Адаб», 76).

Масалан, асабий, мизожи қаттиқ, дарров жаҳди чиқадиган инсонларда жўшқин бир қувват бор. Бу қувватни беихтиёр сарф қилиш зарарга сабаб бўлиши мумкин. Батамом йўқ этилиши эса қўрқоқлик, қарахтлик ва ҳаққини ҳимоя қила олмаслик ҳолатларига йўл очади. Бу ерда ўрта йўл у қувватни ва қаршилиқни ўз ўрнида, ўз вақтида ва меъёрида ишлатиш йўлини ўрганишдир. Бу эса ирода таълими билан амалга ошади. Ҳазрат Умар Исломга кирмасларидан олдин мизожи қаттиқ, жаҳддор кимса эдилар. Мусулмон бўлгач, бу хусусиятлари йўқолмади, фақат ислоҳ этилди ва яхши томонга бошқарилди. Оқибатда ниҳоятда одил, бақувват ва шафқатли инсон юзага келди. Давлат бошида эканлар, кечалари камбағалларга елкаларида ун ташидилар.

* * *

Нафснинг энг ёмон касалликларидан бири кибр, яъни катта кетиш ва ўзини ҳаддан зиёд яхши кўриш, ҳаммадан устун кўришдир. Ҳикоямиздаги арслоннинг хасталиги ана шудир. Кибр инсондаги ички куч, қобилиятни ўлдиради, чунки ҳақиқатда соҳибман, дея ўйлаган киши буларга эга бўлиш учун ҳаракат қилмайди; шундай қилиб, бор қобилиятидан ҳам маҳрум бўлади.

Худбинлик панжасига тушган кимса дунёда ўзидан ўзга ҳурмат ва хизматга лойиқ инсонни кўрмайди. Ҳамма мендан қарздор, дея ўйлайди. Бирор кимсага

ёрдам қўлини чўзмайди. Ёхуд бу ишларни қилса-да, миннат ва риё учун қилади.

Худбинликни енгиш тавозе, яъни камтаринлик билан амалга ошади. Бунинг энг ёрқин белгиси эса инсонлар орасига қўшилиш, халқнинг ичига кириб, уларга фақат ва фақат Аллоҳ розилиги учун сидқи-дилдан хизмат кўрсатишдир. Каттага катта, кичикка кичик бўлишни ўрганишдир. Уларга паст назарда қарамай, ҳурматини жойига қўйиб яқинлашишдир. Бир ояти каримада шундай марҳамат қилинади: «Ер юзида кибр-ҳаво билан юрмагин! Чунки сен (оёқларинг билан) ҳаргиз Ерни тешиб (унинг тубига) кетолмайсан ва бўйи-бастда тоғларга етолмайсан. (Бас, бу қадар ожиз экансан, нечун кибру ҳаво қилурсан?!)» (Исро, 37.)

Камтарликнинг бир шарти эса қуйидагича: кўчада кимга дуч келмайлик, унинг Аллоҳ наздида биздан-да устун бўлиши мумкинлигини ўйлашимиз керак. Ким билади, биз билмаган жуда яхши жиҳати, фазилати бордир. Ёхуд ҳозирги ҳоли ёмон бўлса-да, келажакда биздан ҳам яхши бир инсон бўлиб кетса, ажаб эмас.

Бешинчи дарс

ТЎТИҚУШ ҲИКОЯСИ

Бир савдогарнинг тўтиси бор эди. Қафасларга маҳкум қилинган қуш. Бир куни савдогар Ҳиндистонга бориш учун йўл тайёргарлигини кўра бошлади. Қўл остидаги қуллари ва жорияларининг ҳар биридан алоҳида-алоҳида: «Сенга Ҳиндистондан нима олиб келай?» дея сўради.

Ҳаммаси нимадир тайинлади. Савдогар тўтисидан сўради:

— Эй гўзал қушим, сен Ҳиндистондан нима келтиришимни истайсан?

— У ердаги тўтиларни кўрсанг, менинг аҳволимдан хабар бер ва: «Фалон тўти менинг маҳбусим. Уни қафасда боқаман. Сизга салом айтиб юборди. Ва: «Мен фурбат (бегона) юртларда, қафасларда сизнинг ҳасратингизда азоб тортайин, сиз бемалол, эркин дарахтзорларда, тоғу тошларда айланинг. Шуни менга раво кўрасизми? Ҳеч бўлмаса, бир саҳар пайти мен ғарибни ҳам ёдга олингки, мен ҳам бироз бахтиёр бўлай», деди», дегин. Бошқа ҳеч нарса истамайман.

Савдогар карвонини тайёрлаб йўлга чиқди. Кечакундуз юриб, ниҳоят, Ҳиндистонга етиб борди. Йўлда қояликларда қўниб турган бир неча тўтиларни кўрди. Отини тўхтатиб уларга деди:

— Мен фалон мамлакатдан фалончиман. Тижорат учун бу ерларга келдим. Менинг бир тўти қушим бор. Сизларга салом айтди ва бундай дейишимни тайинлади, — дея тўтисининг гапларини уларга етказди.

Савдогар сўзларини тугатар-тугатмас тўтилардан бири титради, нафаси қайтиб ўлиб қолди.

Савдогар айтган сўзларига пушаймон бўлди. «Мен нима қилиб қўйдим?! Бу бечора қушнинг ўлимига сабабчи бўлдим. Ҳойнаҳой, бу менинг бечора қушимнинг бир яқини, жондан севгани бўлса керак», деб ўйлади.

Орадан анча вақт ўтди, савдогар савдо-сотигини тугатиб юртига қайтди. Ҳаммага сўраганларини берди.

Тўтикуш қафасда буларни кузатарди. Охири чидай олмай савдогардан сўради:

— Менинг истаганим қани? Ҳамжинсларимни, тўтилар тўдасини кўрмадингми? Нима деган, нима кўрган бўлсанг, айт менга, мени хурсанд қил.

— Суюкли қушим, — деди савдогар, — мени маъзур кўр, бироқ гапирмаганим яхшироқ, деб ўйлайман. Чунки ҳали ҳам бемаъни хабар етказиб йўл қўйган жоҳиллигим учун ич-этимни емоқдаман, кел, яхшиси гапирмай қўя қолай.

Тўти ҳоли-жонига қўймагач, савдогар истамайгина сўзлай бошлади:

— Сен айтган жойга бориб дўстларинг бўлмиш тўтиларни кўрдим. Айтган сўзларингни ва саломингни етказдим. Ичларидан биттаси бунга чидай олмади, хафа бўлди, титради ва бемажол қолди, охири ўлди. Шу сабаб ниҳоятда пушаймон бўлдим, бироқ начора, фишт қолипдан кўчган эди.

Савдогарнинг бу сўзларини эшитиб турган тўти қафас ичида титрай бошлади, ҳаркатсиз қолди ва бироздан сўнг йиқилиб «ўлди».

Буни кўрган одамнинг ҳуши бошидан учди, йиғлаб-сиқтади, кулоҳини ерга урди.

— Эй гўзал қушим, сенга нима бўлди? Нега бу ҳолга тушдинг, мен нима қилиб қўйдим?! — дея айтиб-айтиб йиғлади. Охири «ўлик» тўтини олиб деразанинг четига қўйди. У ерга қўяр-қўймас, тўти

дарҳол жонланиб учди ва боғдаги бир дарахтнинг ба-
ланд шохига қўнди. Савдогар шошиб қолди.

— Эй гўзал қуш, бу не ҳол?! Айтиб бер менга. Бу
хийлани қандай ўргандинг, мени қандай алдадинг? —
деб сўради беихтиёр.

Тўти қўниб турган жойида айтди:

— Суюкли хўжайин, Ҳиндистонда кўрганинг у тўти
менинг саломимни олгач, ўзини ўликка солиб менга
хабар йўлади, агар қутулмоқчи бўлсанг, ўл деди. Кўриб
турганингдек, унинг айтганига риоя қилиб асирлик-
дан қутулдим, қисқаси, ўлдим ва қафасдан халос бўлдим
(Мавлоно, «Маснавий», 1-жилд, 1547-1648).

Шарҳ:

Бу ҳикояда айтилган қафасдаги тўти бадан қамоқ-
хонасига маҳкум бўлган инсон руҳининг тимсолидир.
У ердан қутулишнинг йўли ўлмасдан аввал ўлиш дара-
жасини эгаллашга боғлиқ. Ҳиндистондаги тўти савдо-
гарнинг тўтисига буни ўргатди. Қафасдан қутулиш учун
ўлмоқдан ўзга чора йўқлигини кўрсатди ва дедики:

— Эй хуш овози ила инсонларни хушнуд қилаёт-
ган, бу куй-оҳангларни қўй. Сен ҳам мен каби бўлгин-
ки, қафасдан қутулгайсан.

Бу ўринда баҳс юритилаётган ўлим ҳақиқий эмас,
мажозий ўлимдир. Яъни, тасаввуфда ҳадаф ўлароқ
кўрсатилган фонийлик, орзу ва эҳтирослар асорати-
дан халос бўлиб, енгил тортмоқ, бадан ва моддий бор-
лиқнинг қафасларидан озод бўлиб, руҳий-маънавий
хурриятга қовушмоқдир.

Ҳазрат Мавлоно илова қилиб айтадиларки: «Сен
дон (уруғ) бўлма. Донларга тузоқ бўл. Фунча бўлма,
томларда битган ўтлар каби бўл. Қисқаси, билин-

моқдан қоч. Тавозу ва маҳвият (йўқлик, фанолик – А.Т.) ичра қол. Ана шунда ҳам ёмон кўзлардан, ҳам манманлик, кибр-ҳаво балосидан қутилиб қоласан».

«Гўзаллигини сотувга чиқарган киши балога кучоқ очган бўлади. Барча ёмон назарларни ўзига жалб қилади. Душманлари бир томондан, дўстлари бошқа томондан уни маҳв этишга интиладилар. Бири қизганиб, наригиси кўтар-кўтар қилиб умрини еб битирадилар, унга зиён етказадилар. Экин-тикин мавсумида дон экмаган киши вақт ва вақтнинг қийматини не билсин?!»

«Демакки, дунё кирларидан мосуво бўлиб (қутулиб), Аллоҳнинг лутфига юкинганингда сен офатларга эмас, офатлар сенга бўйсунди. Тошқин сувлар нега Нуҳ алайҳиссаломга зарар бермади? Даҳшатли аланга нечун Иброҳим алаҳиссаломни ёқмади? Харсанг тошлар ёғдирган тоғ не сабаб Яҳё алайҳиссаломни кўриб, уни қуваётган душманларни эзди?»

* * *

Ушбу ҳодиса Аллоҳдан айрилган руҳнинг машаққатли ва турли йўлни босиб ўтгач, яна Аллоҳнинг борлиғига қайтиб, Унинг бирлигида фоний бўлишини баён этади.

Ҳикояда ўз ватани ва аслидан хабар олгач, ерга тушиб жон берган тўти бу ҳақиқатни, яъни ўз ибтидосига (бошланғичига) қайтиш муждаси (хушхабари) бўлган руҳнинг тимсолидир.

Хулоса қилиб айтсак, ибтидо (бошланиш) ва интиҳо (ниҳоя, охир) орасида давомли сафар ҳолидаги жон қушининг аслига қайтиш завқи ва у томонга қанот қоқиш шавқи ушбу ҳикоянинг руҳини ташкил этади.

Олтинчи дарс

КЕКСА ЧОЛГУЧИ

Ҳазрат Умар даврларида кекса бир чолғучи бор бўлиб, чангни жуда яхши чалар эди. (Чанг — қонун мусиқа асбобига ўхшайди, бироқ тикка ушлаб чалинадиган соз.) Хурсандчилик ва мажлисларни унинг куйлари безарди. Мусиқасининг овози Исрофилнинг саси каби ўлган баданларга жон бағишларди гўё. Унинг куйини тинглаган фил ҳам ҳали замон қанот боғлайдигандек бўларди.

Чолғучи вақт ўтиб кексайди, энди аввалгидай соз чалолмас, ҳеч ким уни тинглашни хоҳламас эди. Бир пайтлар пули мўл, бор тошганини еб-ичарди. Анчайин қаригач, пулсиз қолди, егулик, қуруқ нонга муҳтож ҳолга тушди. Аввалги обрў-эътибори ва бахтиёр кунлари ўтиб кетди. Ёлғиз, чорасиз, умидсиз ва оч эди. Ниҳоят, шундай ниёз этди: «Ё Раббим, менга узоқ умр ва кўп имкон бердинг, мен каби арзимас бир банданга лутф кўрсатдинг. Етмиш йилдир исён этдим, бироқ Сен бир кун ҳам марҳаматингни узмадинг. Аммо, афсуски, ортиқ ишлаб пул тополмайман. Энди Сенинг меҳмонинг бўлмоқчиман. Бу титроқ қўлим ва дўриллоқ овозим билан созимни ёлғиз Сен учун чаламан, энди мен Сеникиман! Овозимни эшитяпсанми?»

Созини елкасига олиб йўлга чиқди. Йиғлаб-йиғлаб Мадина қабристонига борди. Эвазини Аллоҳдан истаб чалмоқчи эди. Чолғусини созлади. Аллоҳнинг буюклигига, Раҳмон ва Раҳимлигига юкунди. Узоқ вақт йиғлади ва сознинг овозини самоларга эшиттирмоқчи бўлгандай баланд кўтариб чалди. Ниҳоят, ҳолдан

тойди, бошини ерга қўйди, созини ёстик қилди, қабристон тупроқлари устида уйкуга чўмди.

Худди шу пайт халифа Умарга ғойибдан бир сас: «Эй Умар, қабристонда жуда эҳтиёжманда хос бир қулимиз бор, ёнингта бир миқдор пул ол, уни топ ва кўнглини хушнуд айла!» дея хитоб қилди.

Ҳазрат Умар шоша-пиша ўринларидан турдилар ва қўлларига ҳамёни олиб, муҳтож кимсани қидира бошладилар. Қабристонни айланиб чиқдилар, кекса чолғучини кўрдилар. Бироқ аввалига бу одам у киши қидираётган одамлигига ақллари бовар қилмади. «Менга «Аллоҳнинг хос, мақбул ва муборак қули бор» деган хитоб қилинганди. Бу оддий созанда қанақасига хос қуллардан бўлсин?!» дея ўйладилар.

Бошқа ҳеч кимни учратмагач, қарияни уйғотдилар, унга хушxabарни етказдилар: «Сенга Аллоҳнинг саломи бўлсин, ҳол-хотиринг қандай? Билишимча, жуда қийналибсан, ҳозирча шу бир неча динорни ол, ишлат, сарфла. Тугаса, яна менга кел».

Бу сўзларни эшитган кекса созанда ўзини ҳар ёнга уриб, қаттиқроқ йиғлаб деди: «Эй буюк Парвардигорим! Марҳамат ва эҳсонинг улуғлиги олдида хижолатдан ерга кириб кетай деяпман».

Шунча йил сафоҳат (бузуклик, айш-ишрат) оламида чалгани учун Аллоҳ билан ўзи ўртасида парда бўлган созини сўнгги марта бор ички туйғулари билан ва фақат Рабби учун чалди. Оқибатда нажотга эришди. Сўнгра ҳамиша ёнида бўлган қадрдон созини ерга урди ва парчалаб ташлади. Энди унга эҳтиёжи йўқ эди («Маснавий», 1-жилд, 1913-байт).

Шарҳ:

Хурсандчилик, куй-қўшиқ ҳаётнинг бир ҳақиқати-дир. Таассуфки, кўпинча нафсоний ва дунёвий завқлар устун келганидан хурсандчилик ва соз мажлислари ҳаддан ошишликлару ёмонликларга сабаб бўлади. Бундай жойларда вақт ўтказганлар эртанинг ғамини, ҳисоб-китоб кунини унутган, ёшлигини, куч-қувватини ўткинчи орзу-ҳаваслар билан еб битирадилар. Шундай кун келадики, ҳатто ейиш учун бир парча нонга зор бўладилар. Ҳикоямиздаги чолғучи шу тоифа инсонлардандир.

Мавлоно ҳазратлари Исломият умид, марҳамат, меҳр-шафқатга тўла эканига урғу беради. Кекса чолғучи умрини завқу сафо билан тугатган бўлса-да, сўнги дамида қалбида Аллоҳга ишонч туйғуси жўш урди. Буюк Аллоҳ ихлос ва самимият, умид ила очилган қўлларни бўш қайтармайди. Қудсий ҳадисга кўра, «Бир қарич яқинлашганга бир аршин яқинлашади, У томон юриб борганга югуриб пешвоз чиқади» (Муслим, «Зикр», 2,3).

Муסיқа ва соз яхшиликка ҳам, ёмонликка ҳам ишлатилиши мумкин. Аксарият ҳолларда меъёрдан ошган кўнгилхушликларга хизмат қилгани туфайли бу борада асосан танқидий қарашлар билдирилади.

Ваҳоланки, соз ёхуд муסיқа асбоби чалишнинг ўзича мусбат ёхуд манфий томони йўқ. Муסיқий асбоблар туйғуларга хитоб этади. Шайтоний-нафсоний эмас, улвий ва раҳмоний туйғуларнинг жўш уришига сабаб бўлса, фойдали хизмат кўрсатган ҳисобланади. Чунончи, Мавлононинг йўли ҳам шундайдир. «Маснавий»нинг илк икки мисраси: **«Тингла найдан, не ҳикоятлар қилур, айрилиқлардан шикоятлар қилур»**, дея бошланади. Мавлавий муסיқасида ва та-

саввуф мусиқасида най ва бир неча соз турлари бор. Буларни тинглаш деярли барчада чуқур маънавий туйғуларни ҳосил қилади. Демокчимизки, муҳими мусиқа ва сознинг ишлатилиш жойи ва мақсадидир. Яхшиликка қўлласак — яхши, ёмонликка қўлласак, ёмон бўлади.

Ҳикоямиздаги кекса чолғучи бунга мисолдир. Умр бўйи нафсоний кўнгилхушликлар учун ишлатган созини сўнги бор Аллоҳ учун чалди. «Ё Раббим, шунча йил умримни беҳуда ўтказдим. Аммо кўриб турганингдек, ҳозир чорасизман. Бу титроқ қўлим ва дўрилоқ овозим билан энди ёлғиз Ўзинг учун чалиб айтаман, овозимни эшитасанми?»

**Холиқо, қойилман ўз нуқсонима,
Кўп жафо қилдим ўзимнинг жонима.
Зоти покингдан иноят бўлмаса,
Ҳеч ишончим йўқ амал қилғонима.**

(Сўфи Оллоёр)

Қариянинг самимий пушаймонлиги ва сидқидилдан қилган илтижоси Ҳақ таоло даргоҳида қабул бўлди. Чунки У ихлосли кўнгилларни бўш қайтармайди. Сўнги дафъа ва фақат Аллоҳ учун чалган сози уни нажотга олиб борди.

Еттинчи дарс

БАДАВИЙ ВА ХОТИНИ

«Маснавий»даги ҳикоялардан бири бундай бошланади: бир замонлар сахийлиги тилларда дoston битта ҳукмдор бор эди. Шу қадар сахий эдики, қилган эҳсонининг ҳад-ҳисоби йўқ эди.

Бу халифанинг даврида ниҳоятда камбағал бир бадавий чўлда хотини билан яшарди. Бир куни хотини фақирлик жонига тегиб шикоят қила бошлади. Дунёни одамга зиндон қилди гўё. Бадавий ҳарчанд насиҳат қилмасин, сабрнинг фазилатларидан гапирмасин, фойдаси бўлмади. Ҳатто хотини охири йиғлаб кўз ёш тўқди.

Аёл шикоятларини қуйидагича қаторлаштиради:

— Шунча йўқсиллик ва жафони биз тортмоқдамиз. Жумлаи олам кайфу сафода-ю биз қийинчилик ичрамыз. Ейишга нонимиз йўқ, егулигимиз дард ва ҳасрат. Идишимиз йўқ, сувимиз эса кўзларимиздан оққан ёш. Бировдан нимадир сўрасам, ҳақоратлаб қувлайди. Бўлди, бас, тўйиб кетдим бундай ҳаётдан!

Бадавий хотинига тасалли бермоқчи бўлади:

— Сенга нима бўлди, хотин? Ёшлигингда жуда қанотли эдинг. Энди-чи?! Аввалари тилла эдинг, ҳозир эса олтинга мубтало хотинга айландинг. Илтимос, бироз сабрли бўл. Биз бир жуфтмиз, ишлар яхши кетиши учун жуфтларнинг феъл-атвори бир-бирига мос бўлмоғи лозим.

Агар оёқ кийимининг бири тор бўлса, иккиси ҳам кийишга ярамайди.

Бир кўзи бўм-бўш, иккинчиси оғзигача тўла бўлса, туянинг устидаги хуржун тўғри турмайди («Маснавий», 1-жилд, 2252-байт).

Шарҳ:

Эрининг бундай сўзлари сабаб аёлнинг феъли янада айнийди, бу дабдабали сўзлар қорин тўйдирмаслигини айтади. Эрига қаттиқ ва кўнглини хира қиладиган сўзлар гапиради.

Эри вазминлик билан насиҳат қилишда давом этади, камбағаллик ичида ҳам бахтли яшаш мумкинлигини тушунтиришга уринади. Аёл тўхтамагач, ниҳоят, бундай дейди:

— Эй хотин, ҳозироқ жанжал, баҳс-мунозарани бас қил. Йўқса, мендан воз кеч. Менинг жанжалга тоқатим йўқ. Жим бўлсанг, бўлдинг. Акс ҳолда, ҳозироқ уйни тарк этаман!

Эрининг қатъиятини кўрган аёлининг ҳолати ўзгаради, йиғлашни бошлайди.

*Кўрди хотин — чиқмиш эрнинг аччиғи,
Йиғлади, хотин тузоғидир йиғи.*

Ҳа, ҳазрат Мавлоно кўз ёши аёлнинг тузоғидир, дейди ва аёлни бундай гапиртиради:

— Мен сиздан буни кутмаган эдим, мен сизнинг оёқларингиз чанги бўламан, сизга қурбон бўлайин. Йўқсилликдан шикоятим ўзим учун эмас, сизни ўйлаганим учун. Қасамки, сиз учун ҳар нафасда ўлишга тайёрман. Ахир, эсланг, мен гўзалликда ягона эдим, сиз менга талпинардингиз. Узр сўрайман, илтимос, мени афв этинг!

Аёл шу тарзда кўнгил олувчи сўзларни айтаркан, айна пайтда йиғларди.

Ҳазрат Мавлоно бу ҳолатни тасвишлаб қуйидагиларни айтади: «Ҳаттоки йиғиси билан ҳам кўнгилни жалб этувчи аёлнинг ҳўнг-ҳўнг йиғлаши ҳаддан ошгач, кўз ёши ёмғиридан бир чақмоқ чиқиб, одамнинг қалбида бир учқун сачради.

Гўзал юзи ила эркакни асир этган аёл ўзига бандалик беагаи бергач, не ҳол юз беради?

Жабру жафосининг тузоғига тушганимиз у дилбар узрхоҳлик сўрашни бошласа, бизнинг узримиз нима ҳам бўларди?

Бир кимса жасурликда Рустам бўлса ёхуд ҳазрат Ҳамзадан ўтса ҳамки, фармон тингламоқ борасида барибир хотинининг асиридир.

Сув оловга нечоғлик қолиб ва уни сўндирувчи бўлса-да, бир идиш ичидалигида олов у сувни қайнатади.

Кўринишда сув оловдан қолиб бўлгани каби сен ҳам хотинга ҳоқим бўлсанг-да, ҳақиқатда унга мағлубсан ва уни хоҳлайсан».

Ҳазрат бу борада диққатни тортувчи ифодалар ишлатади: «Бундай хусусият фақат инсонда бор. Ҳайвондаги муҳаббат туйғуси ноқисдир. Бу эса ҳайвон инсондан паст эканидандир.

Хотинлар ақли кишилар ва аҳли дил инсонлар устидан қолибдир.

Бошқа томондан жоҳиллар аёл устидан ғалаба қозонишади, унга зуғум ўтказишга ҳаракат қилишади, чунки улар кўпол ва кўрс муомалада бўладилар.

Жоҳилларда севги ва шафқат, лутф ва муҳаббат оздир. Чунки яратилишларида ҳайвонлик устундир.

Севги ва шафқат инсоний сифатлардир, ҳиддат ва шаҳват эса ҳайвонлик васфидир».

Мавлоно ушбу мухташам ифода билан мавзуга нуқта қўяди: «Аёл Ҳақнинг нуридир, фақатгина севгили эмас. Бамисли бунёдкордир, яралмиш эмас».

*Деди Пайғамбарки: хотин бегумон,
Оқил эркакларга қолиб ҳар қачон.*

*Лек аёл жоҳилга мағлуб ҳар маҳал,
Чунки эрмас, турфа ҳайвондир улар.*

*Кам уларда шафқату лутфу карам,
Шул сабаб ҳайвонлиги келгай баланг.*

*Меҳру шафқат — васфи инсоний эрур,
Қаҳру шаҳват — васфи ҳайвоний эрур.*

*Партави Ҳақдир аёл, маъшуқ эмас,
Гўё холиқдир ул, махлуқ эмас.*

(Жамол Камол таржимаси)

Бу аёлга берилган ўзига хос ҳаққоний баҳо! У Аллоҳнинг яратувчи қудратидан васфлар ташимоқда. Ҳаётнинг давомийлигида унга катта вазифа юкланган, чунончи, у илоҳий фаолият ва тажаллийнинг азиз бир рукнидир гўё. Маълум бир ирфоний савияга етишганларга кўра: «Аёлга муҳаббат уларнинг вужудлари ойнасида Жаноби Ҳақни мушоҳада эта олмақдандир».

Аёлни Ҳақнинг нури ўлароқ кўрган ва бунёдкор васфига урғу берган Мавлоно эркак-хотин тенглигига, ҳар жиҳатдан булар бир-бирларини тўлдирувчи, мукаммаллаштирувчи эканларига, бинобарин, ёлғиз қолгач, иккиси ҳам нуқсонли ва ярим бўлиб қолишларига ишорат этади. Шу ўхшатиш не хушдир: «Оламда ҳар жуз муҳаққақ ўз жуфтини истайди».

Осмон ерга «Марҳабо!» дейди. Осмон ақдан эркакдир, ер аёл. Униси берганни буниси боқиб катта қилади.

Ернинг ҳарорати (иссиқлиги) қолмаса, осмон ҳарорат йўлмайди. Рутубати (намлиги) битдими, рутубат беради.

Ер бўлмаса, гуллар, арғувонлар қандай ўсади, кўк юзининг суви, ҳарорати бўлмаса, ердан ҳосил унадими?

Саккизинчи дарс

БАДАВИЙНИНГ АРМУҒОНИ

Аввалги ҳикоямизда бир бадавий ва хотини ўрта-сидаги шиддатли баҳс баён қилинаётган эди. Эркак уйни ташлаб чиқиб кетаман, дея қўрқитгач, хотини юмшаб йиғлашга тушди ва вазият яхши томонга ўзгарган эди.

Воқеанинг давомида эркак йўқсилликдан шикоят қилган хотинига дейди:

— Йиғлашни бас қилгин-да, бирор чора билсанг, айт.

Хотин қулай фурсатни қўлга киритганди. Яна бироз йиғлаб нозлангандан сўнг дедими:

— Мамлакатнинг қалби пок ҳукмдори бор, унга бориб дардингни айтсанг, сенга эҳсон қилади. Зеро, халифа жуда хайрсевар ва фақир-фуқаронинг умид эшигидир.

— Хотин, гапинг тўғри, аммо шундоқ халифанинг ҳузурига қуп-қуруқ қўл билан бориб бўлар эканми? Унга олиб боришга арзигулик ҳадям йўқ.

— Сиз халифага бир кўза ёмғир суви олиб боринг, — дея дарҳол маслаҳат берди хотин, — чунки тотли сув жуда қадрли. Эҳтимол, халифанинг суви жуда бад-бўйдир.

Бу гап одамга маъқул тушади ва эртасига бир кўза сувни олиб йўлга чиқади. Юриб-юриб, ниҳоят, халифанинг саройига боради.

Халифанинг мулозимлари бадавийни очиқ чеҳра, ширин сўзлар билан кутиб оладилар ва саройга бошлаб борадилар.

Халифанинг саройи Дажла дарёси қирғоғида эди. Ҳалиги одам кўзадаги сувни халифага тақдим этади. Олиб келган сувини қайта-қайта мақтайди.

Халифа раҳмат айтиб сувни олади. Кўзани олтинга тўлдириб одамга қайтаради. Мулозимларига:

— Чўл йўли анча узоқ. Бу одамни Дажла орқали кема билан юборинг, — деб тайинлайди.

Халифанинг одамлари бадавийни кемага миндириш учун Дажла бўйига олиб келишади. Бадавий жўшиб оқаётган зилол ва тотли сувли Дажлани кўриб хижолат бўлади. Халифанинг бу эҳсони, марҳамати қаршисида ҳайрат ичра қолади («Маснавий», 1-жилд, 2684 — 2865-байтлар).

Шарҳ:

«Маснавий» шориҳлари бу ҳикоядан инсон ҳолатига оид хулосалар чиқаришади. Бу ерда эркак ақлнинг, аёл эса нафснинг тимсоли. Буларнинг табиатида баҳслашиш, тортишиш бор. Рисоладаги ҳолат эса ақл ва нафснинг келишувларидир.

Ҳикоя қаҳрамонлари чўлда яшайдиган инсонлар. Чўл шароитида сув энг қийматли нарса, чунки тақчил. Кам топилувчи нарса эса ҳамиша қадрли бўлади. Бир жойга совға олиб бормоқчи бўлсак, энг мақбулини танлашни истаймиз. Чўл инсони учун сув энг қийматли неъмат. Шунинг учун ҳукмдорга бир кўза сув олиб бормоқчи бўлди. Бу ҳолат унинг нақадар соф ва нияти холис эканини кўрсатмоқда.

Саройга боргач, ўзи учун жуда қийматли ҳисобланган сув тўлдирилган кўзани халифанинг одамларига узатар экан:

— Бу камтарона ҳадяни у улуғ султонга етказинг. Ичидаги сув ширин сувдир, ҳақиқий раҳмат (ёмғир)

сувидир, бир чуқурда тўплагандим, — дейди. Халифанинг одамлари бадавийнинг кўзасини олар эканлар, кулимсирашдан ўзларини тўхтатолмайдилар, бироқ самимий ва сидқидилдан тақдим этилаётган совгани эҳтиром ила қабул қиладилар.

Халифа чўл арабидаги руҳ тозалиги ва софликни сезади. Унинг кўзасини олтинга тўлдиради. Эшигига келган бу Аллоҳ меҳмонини яна бошқа ҳадялар билан сийлайди, кийинтиради ва одамларига шундай буюради:

— Меҳмонимизни ватанига Дажла орқали кузатиб кўйинг, дарё йўли қуруқликдаги йўлдан қисқароқдир.

Мақсади — олиб келган суви эвазига айни пайтда унга Дажлани кўрсатишдир. Чунончи, Дажлани кўрган бадавийнинг ақл-ҳуши бошидан учади. Бундай жўшқин ва гўзал оққан мўл сувни умри бино бўлиб кўрмаганди, чунки яшаб турган чўлдан ҳеч ҳам ташқарига чиқмаган эди. Шунда кимга нима олиб келганини англади. Халифадаги маънавий юксакликка гувоҳ бўлди. Ва шундай деди:

— Бу нақадар улуғ подшоҳдирки, ўзида Дажладек дарё тўла суви бўла туриб мен олиб келган бир кўза ёмғир сувимни қабул этди. Арзимаган совға эвазига шунча марҳамат кўрсатди. Роббим, бу қандайин буюклик!

Халифанинг бадавийга эҳсон қилишига бир сабаб — ундаги покиза руҳни кўрганидир. Бу ўринда қанот ва ихлос тушунтирилмоқда. Шавқ руҳни нечоғлик юксакларга олиб чиқиши ҳикоя қилинмоқда.

Мавлоно дарҳол ўртага кириб бундай дейди: «Эй ўғил! Бу кўза бир мисолдир ва бу оламнинг мисолидир. Бу кўзанинг ичида ирфон ва гўзаллик бор. Бироқ бу кўза тўла гўзаллик ва ҳикмат у улуғ Подшоҳ-

нинг, у улув Яратувчининг гўзаллиги ва ҳикмат дарёсига нисбатан бир томчи ҳам эмасдир»

Ва яна давом этади: «Айтган ҳикоя аслида ўзимизга тегишлидир. Ҳикоядаги араб ҳам, кўза ҳам, кўза ичидаги сув ҳам бизлармиз»

Ҳикоядаги эркакни ақл, нафс ва очкўзлик (таъмагирлик)ни эса аёл дея билгайсан. Бири нурга, бошқаси зулматга элтишини ҳисобга ол. Аммо руҳ тўғри йўлни топгач, нафс ва ақл бир-бирини қўллаб-қувватлаган ҳолда нурга етгайлар.

Инсон илоҳий васфларнинг бир тажаллийси ўлароқ яратилган. Шунинг учун, масалан, ақл ва нафс бир-бирининг зидди ва бир-бирига тескаридек кўринадилар. Бироқ илоҳий васфлар айна пайтда бирлик рангига чулғаниб, бир бутун бўладилар. Худди шу каби инсондаги нафс ва ақл ҳам ваҳдат рангига чулғаниб бутунлашадилар.

Инсондан кутилаётгани ҳам ана шудир. Инсон дунё ва охират саодатига ана шундагина эришади.

Тўққизинчи дарс

ТИЛШУНОС ВА ҚАЙИҚЧИ

Бир куни мағрур тилшунос соҳилда турган қайиққа миниб қарши томонга ўтмоқчи бўлади. Соҳилда мижоз кутиб турганни чақиради. Қайиқ яқинлашади, олим қайиққа чиқади. Қайиқ денгиз узра сузиб бораркан, олим қайиқчидан сўрайди:

— Сен ҳаётингда наҳв (грамматика) ўқидингми?

— Йўқ, мен оддий бир қайиқчиман.

— Бай-бай, бу гапингга жуда хафа бўлдим. Демак, умрингнинг ярми бекорга кетибди-я, — дея қайиқчига ачиниб қаради тилшунос.

Қайиқчи бу дағал ва томдан тараша тушгандай гапдан оғринса-да, сир бой бермади. Иттифоқо, худди шу пайт тўфон туради. Қайиқ денгиз ўртасида чайқалар, қайиқчи бор кучи билан ҳалокатни енгишга ҳаракат қиларди. Тўфон борган сайин кучаяр, қайиқ чўкиш арафасида эди. Шунда қайиқчи рўпарасида қўрқувдан дир-дир титраётган олимдан:

— Ҳой билимдон дўстим. Айтгин-чи, сузишни биласанми? — дея сўради.

«Йўқ» деган жавобни олган қайиқчи деди:

— Бай-бай, сен умрингни бекор ўтказибсан. Ҳозир бутун умринг кетди. Чунки бироздан кейин қайиғим чўқади. Билиб қўй, ҳозир бу ерда наҳв (грамматика) илми эмас, маҳв (фано бўлиш) илми қўл келади. Агар маҳв илмини билсанг, хотиржам ўзингни денгизга от!

*Ел туриб денгизга солди фулғула,
Кемачи сўрди баланг овоз ила:*

- Ҳеч билурмисан сузишни, сўйлагил?
— Йўқ, бу ишдин беҳабарман, — деди ул.

*Деди: «Сен гирдобга боқ, эй ошна,
Кулли умринг энди толгайдир фано.*

*Наҳв эмас, маҳв бунда лозим, англагил,
Маҳвий эрсанг, йўқ хатар, дарёга кир».*

Мавлоно шундай ўғит беради: «Алломаи замон бўлсанг ҳамки, дунёнинг йўқлигини (фанолигини) кўр, вақтнинг фанолигини ҳам. Грамматикачини сизга йўқ бўлиш грамматикасини ўргатиш учун ҳикояча ичида ҳикоя қилдик. Фикҳни билишни ҳам, наҳвни таҳсил этишни ҳам, сафдаги ўзгаришларни ҳам йўқ бўлишда топарсан» («Маснавий», 1-жилд, 2835).

Шарҳ:

Мавлоно Жалолоддин Румий қуруқ илми билан мағрурланган одам устидан куладилар. Тилшунослик (наҳв, грамматика) тўғри фикрлаш, тўғри тушуниш ва тўғри ёзиб гапириш учун, шубҳасиз, ниҳоятда керакли илм соҳасидир. Бироқ илм назарияда қолиб, амалиётга татбиқ қилинмаса, бефойда.

Ҳикоямиздаги тилчи илми билан ғурурга берилиб, бу илмлардан беҳабарларни одам ўрнида кўрмайдиган махмадона кимсалардир. Булар халққа беписанд қарайдилар ва ҳеч кимни ҳурмат қилмайдилар. Ҳолбуки, уларнинг билимлари ўзларини овутишдан бошқа нарсага ярамайди.

Ҳикояда ҳазрат Мавлоно «маҳв илми» дея таърифлаган тушунча устида тўхталиш мақсадга мувофиқдир.

Грамматика, яъни наҳв илми яхши, чиройли, бироқ маҳв, яъни «йўқ бўлиш» илми бўлмагач, фойда бермайди, дейилмоқчи.

Хўш, бу маҳв илми, яъни Аллоҳда йўқ бўлиш, фано филлоҳ тушунчасининг ўзи нима? Бу баҳс тасаввуфдаги кенг мавзудир. Мазкур даражага эришиш учун ишни ёмон феъл-атвор ва одатларни йўқ қилишдан бошламоқ керак. Ёмонлари йўқ бўлгач, ўрнига яхши хислат, феъл-атвор келади. Кибр кетади, ўрнига камтаринлик келади. Хасислик ўрнини сахийлик эгаллайди. Кин-адоват йўқ бўлгач, севги ташриф буюради. Жаҳолат йўқ бўлса, илм келади.

Албатта, бу осон нарса эмас. Соғлом эътиқод, қатъият ва ички назорат керак. Бундан ташқари, масалага жиддий қараш қатъий қарор, азм-шижоат талаб этади. Шундагина киши камчиликларини бир-бир тузатиб, «маънавий юклар»дан қутулади, руҳи енгил тортади ва комил инсонга айланади. «Маҳв» илмининг охири Аллоҳдан бошқа ҳар нарсани кейинга сура оладиган етукликка эришмоқдир.

Бу маънодаги йўқ бўлиш шахсиятнинг задаланиши ва ўчирилиши эмас, балки янгича бор бўлиш, янгича шахсиятнинг шаклланиши (таъбир жоиз бўлса, қайта туғилишдир — А.Т.). Ҳақиқий хуррият ҳам мана шудир. Ёмон феъл-атвори, заифлик ва эҳтиросларининг қутқусидан қутулган инсон том маънода ҳур ҳолга келган, демакдир. Энди у ишларида тўғри, мантиқли ҳаракат қилади. Соғлом фикрлайди, мулоҳаза юритади.

Комиллик йўлига кириш учун, аввало, касалликнинг ташхиси лозим. Шундан сўнг бу касалликни бартараф қилишга ғайрат қилинади. Нафсига енгилиб ёмон хатти-ҳаракат содир этган кишининг вазифаси қилмишига пушаймон бўлиш ва дарҳол яхшиликка юз тут-

моқдир. Пайғамбаримиз алайҳиссалом: «Ёмонликдан кейин бир яхшилик қилки, у ёмонликни ўчирсин», дея марҳамат қиладилар (Термизий, «Бирр», 55).

Ёмон феъл-атвори ўзидан даф қилмоқчи бўлган киши учун бир йўл бор. Бу йўл у феъл-атвор, одатнинг тескарисини қилишдир. Ҳар нарсани тескариси синдиради. Худбинлик дориси тавозеъ, хасислик дориси хайр-эҳсон. Яхши муносабат аввалига қийин туюлса-да, кейинчалик табиий ва завқли ҳолга айланади.

Ҳа, бу ҳол осон кечмайди, комил инсон даражасига етишнинг ўзи бўлмайди. Касаллик томир отган бўлса, даволаш ўша нисбатда қийин кечади. Тасаввуф тарихида бунга алоқадор ибратли мисоллар бор.

Масалан, Азиз Маҳмуд Худойи (1541-1628)нинг маноқибларида шундай ҳикоя қилинади: Бурсада мударрислик ва қозилик қилар экан, яна-да етук бўлмоқ ва маҳв илмини эгалламоқ истайди. Уфтода исми бир улуг зотга талаба бўлади. Унинг тарбиясига киради. Бир куни Уфтода ҳазратлари ундан сўйилга (таёққа) осилган ўпкаларни елкасига олиб, Бурса кўчаларида сотишини буюради. Эскидан кўчаларда ўпка сотадиган сайёр сотувчилар бўларди. Худойи бу амрни жону дилдан бажаради. Одамлар гапиришини ўйламайди. Мақсад унинг шу йўл билан пул топишини таъминлаш эмас. Асл мақсад шу пайтгача эга бўлган мансаб, мавқе туфайли қалбига кириб қолган ўзига бино қўйиш ва гурурнинг таъсирини маҳв этиш (йўқ қилиш)дир.

Ҳазрат Мавлоно юқоридаги ҳикоя давомида қуйидагини эслатади: «Денгиз суви ўликни устида ташийди, бироқ денгизга тушган одам тирик бўлса, қандай қутулади? Агар сен ҳам башарият хусусиятларидан ўлсанг (халос бўлсанг), ҳақиқат сирларининг денгизи сени бошининг устида ташийди».

ВУЖУДИГА ИГНА БИЛАН РАСМ СОЛДИРГАН ОДАМ

Қазвинликлардан бири (Қазвин Эронда бўлиб, Техроннинг шимолий-ғарбидаги бир шаҳар) вужудига арслон суратини солдирмоқчи бўлади ва игна билан расм солувчига боради:

— Уста, менга расм сол, бироқ жоним оғримасин!..

Игна билан расм солувчи уста сўради:

— Қанақа расм солишимни истайсан?

— Мучалим арслон. Шунинг учун арслон расмини чиз. Қара, яхши чиқсин.

— Расмини танангнинг қаерига чизай?

— Икки елкам орасига.

Уста игналарни қўлига олиб ишга киришади. Мижознинг жони оғриydi ва бақира бошлайди:

— Ҳой уста, мени ўлдирмоқчимисан?

— Ахир, ўзинг арслон расмини сол, дединг-ку!

— Қаеридан бошладинг?

— Думидан.

— Худо хайрингни бергур, уста, қўй, шу арслон думсиз бўла қолсин. Оғриқдан жоним бўғзимга келди.

Мижознинг бу илтимосидан сўнг уста арслоннинг бошқа бир жойининг расмини чизиш учун игна санча бошлади. Иттифоқо, қазвинлик яна дод солди:

— Энди арслоннинг қаерини чизяпсан?

— Қулоғини чизяпман.

— Устажон, шу арслон қулоқсиз бўла қолсин. Жоним ёмон оғриди.

Энди уста арслоннинг бошқа бир аъзосини чи-зишга киришди.

— Бу сафар қаерини чизмоқчи бўляпсан? —
деди яна жон аччиғида қазвинлик.

— Азизим, ҳайвоннинг қорнини чизишга ҳаракат қиялман.

— Игна санчишни ҳозироқ бас қил, оғриққа чи-
долмаялман. Шу арслоннинг қорни бўлмаса, нима ҳам
бўларди?

Қазвинлик мижозининг бу гапларидан жаҳди чиқ-
қан уста игналарни ерга отиб:

— Худойим, менга тўзим бер. Бу бошимга тушган
оламда ҳеч кимнинг бошига тушмагандир. Ҳеч дум-
сиз, бошсиз, қулоқсиз ва гавдасиз арслон бўладими-
а?! Бундай арслонни ким кўрибди? («Маснавий», 1-
жилд, 2981-байт.)

*Игначи ағрайди, ҳайрон бўлди ул,
Бир нафас лолу паришон бўлди ул.*

*Игнани отди, деди: «Бу не юмуш?
Бўйласи ҳеч бир хаёлга келмаиш.*

*Шер бўлурми бошсизу думсиз, аё?
Бўйла бир шерни яратганми Худо?..»*

Шарҳ:

Игнада расм солдириш милоддан аввалги ибтидоий
жамоалардан қолган бир одатдир. Бу жамоаларда ўзига
безак бериш ва ёмон рухлардан сақланиш мақсадида
кўпинча баданига расм солинарди. Бу одат XVIII-XIX
асрларда Фарбда кенг тус олди. Маълум пайт инглиз
корчалонлари ўртасида мода бўлди.

Дастлабки игна билан расм чизиш ёнма-ён кичик
тешиклар очиб, бу тешикларга ис, сурма, сиёҳ, хина,

шивит каби рангли моддалар тўлдириш усулида амалга ошириларди. Ҳикоямиздаги устанинг шу усулда ишлаши англашилмоқда.

Ҳозирда эса махсус анжомлардан фойдаланилади. Бундан ташқари, оғриқни сездирмаслик учун этни карахт қилдирувчи укол қилинади.

Илоҳий динлар бу ишнинг нотўғри, номаъқул эканини айтади. Тавротда қатъий ифода билан таъқиқланади. Жаноб Пайғамбаримиз алайҳиссалом ҳадисларида игна билан расм солиш одатидан қайтарилган.

Ушбу таъқиқнинг моҳияти қуйидагича: инсоннинг табиий кўринишида жиддий, мажбурий бир сабаб бўлмаса, ўзгартириш киритиш тўғри эмас. Инсон энг гўзал шаклда яратилди, унга ташқи бир қўшимча таъсир кўрсатиш яхши эмас. Игна билан вужудга расм солишнинг соғлиққа ҳам зарарли экани маълум

* * *

Ҳикоя сўнггида ҳазрат Жалолиддин Румий куйидаги ўғитни беради: **«Биродар, игна ярасига сабр қилки, кофир нафсинг игнасидан халос бўлгайсан!»**

«Вужудида нафси ўлган кишининг фармониға қуёш ҳам тобедир, булут ҳам»

Яъни, оғриқни сезмайдиган даражада вужуддан қутулган кўнгилларда ҳақиқий арслон ётади. Аллоҳ йўлидаги мард-жасурлардирки, уларга бутун фалаклар бўйсунди.

Румийнинг бу ҳикоя орқали айтмоқчи бўлган гапи баланд савияда ва Мавлонога хос бир тафаккур ифодасидир. «Игна ярасига сабр этсанг, ёмон нафсинг зарарларидан омон қолгайсан», дейди у.

*Игна санчилганда, ошнам, сабр қил,
Игначи нафсинг яросидин қутул.*

*Ул гуруҳга, улки соф, ҳолий вужуд,
Чарх офтоб, ой мудом айлар сужуд.*

*Кимки ўз нафсини ўлдирмиш тугал,
Унга офтобу булут ҳам бош эгар.*

Мавзуни янада соддалаштирган ҳолда қуйидагиларни айтиш мумкин: ҳеч қандай муваффақият, ҳеч бир гўзал натижа осонгина, заҳматсиз қўлга киритилмайди. Ҳар нарсанинг бир бадали бор. Орзу қилинган натижага эришмоқ учун заҳмат ва кулфатларга бардош бериш керак.

Масалан, ибодатларимиз бир неча фидокорликларни талаб этади. Таҳорат, намоз, рўза туфайли берилажак маънавий гўзалликларга эришиш учун ўз вақтида баъзи заҳматларга чидаш тақозо этилади. Ҳаж ибодати моддий ва маънавий жиҳатдан чидамли бўлишни талаб қилувчи ибодатдир.

Худди шу каби нафсни енгиб маънавий юксакликка, баркамолликка етмоқ учун бу борада йўл-йўриқ кўрсатувчи кишининг тавсияларига риоя этмоқ керак. Бу тавсиялар аввалига инсонга қийин, оғир туюлиши мумкин. Аммо аслида бу қийинчиликларга чидашга арзийди. Чунки қўлга киритилажак натижа ҳақиқатан бебаҳодир.

* * *

Бемор киши доктор берган дорини, гарчи улар аччиқ бўлса-да, ичади, акс ҳолда тузалмайди. Керак бўлса, жарроҳлик амалиётига мурожаат қилишга тўғри келади. Бу хил жарроҳлик амалиётлари жараёнидаги қийинчиликларга бардош берган касал тузалади.

Таълим заҳматларига чидамаган илм ола билмайди.

Ҳолдан тойдирувчи ва оғир машқларга чидамаган спортчи бу соҳада муваффақият қозонолмайди.

Бинобарин, маънавий етукликка, юксак ахлоқ даражасига эришмоқ учун ҳам нафсимиз истакларига, ҳирсларимизга, кибр ва ғуруримизга қарши турмоқни ҳам билишимиз зарур. Бутун бу қийинчиликларга эътибор бермасак, омадга эришолмаймиз. Худди игнанинг оғриғига чидай олмаган ва натижада танасига арслон расмини чиздиrolмаган кишининг ҳолига тушамиз.

Ўн биринчи дарс

КАРНИНГ БЕМОР ЗИЁРАТИ

Бир кар одам қўшниси касал бўлганидан хабар топди ва ўзича шундай ўйлади: «Қўшнимни бориб кўриб, ундан ҳол-аҳвол сўрашим лозим. Аммо мен карман, қулоғим эшитмайди, у эса касал — овози чиқмайди. Дарвоқе, касалдан сўраладиган саволлар ҳам, олинажак жавоблар ҳам маълум. Мен: «Қандайсиз?» дейман, у: «Яхшиман, раҳмат», дейди. «Нималар еяпсиз?» деб сўрайман, албатта, бирор овқат номини айтади. Мен: «Ош бўлсин», дейман. «Қайси табиблар келяпти?» деган саволимга ҳам бирор исми айтиб жавоб беради. Мен: «Яхши табиб», дейман — вассалом».

Кал касалнинг ёнига бориб, бош томонига ўтирди ва:

— Қандайсиз, қўшнижон? — дея ҳол-аҳвол сўрай бошлади. Касал инграб:

— Ўляпман! — дея жавоб бергач, кар:

— Оҳ-оҳ, жуда хурсанд бўлдим, — деди.

— Бу нимаси, мен ўламан, десам, бу куламан, дейди?! — дея жаҳли чиқди беморнинг.

Кар яна сўради:

— Нима еяпсиз?

— Заҳар! — деди бемор жаҳл билан. Кар бирор овқат номи деб гумон этди:

— Ош бўлсин!..

Касалнинг тоқати тоқ бўлди.

— Даволашга қайси табиблар келяпти?

— Қани, йўқол бу ердан! Азроил келяпти! — дея тутоқди бечора касал.

— Жуда билимли, тажрибали табиб у... Иншааллох, яқинда бир чорасини топади.

Касал ортиқ чидай олмади:

— Йўқо-о-ол! — дея бақирди.

Кар эса қўшнилик ҳаққини адо этганидан мамнун бўлиб чикди.

*Бас, ўшалар хушу хурсандгир ҳамон,
Қўшнилик ҳаққин бажо этдим, дебон.*

*Ўзи билмасган олов ёндирди ул,
Ўзни ёқди, хастани куйдирди ул.*

*Фаттақун-нар ал-лати авқодтуму,
Иннакум фил-маъсияҳ издагтуму.*

«Ўзингиз ёққан оловдан сақланинг. Чунки гуноҳларингизни оширдингиз» (Бақара сурасининг 24-оятига ишора).

«Маснавий» эслатади:

«Кар қилган қиёси туфайли ўн йиллик дўстлиги ва ҳол-аҳвол сўраши бекорга кетди. Сенинг туйғу қулоғинг кар бўлса, кўнгил қулоғинг очиқ бўлмоғи керак. Кўнгил қулоғи ҳар нарсани сезади, эшитади» (1-жилд, 3360-байт).

Шарҳ:

Ҳикояни Мавлоно ҳазратлари ҳам, шорихлар ҳам изоҳлаган. Шорихлардан бирининг айтишича, карнинг касал зиёратига бориши холис Аллоҳ розилиги учун эмас эди. Қўшничилик мажбурияти остида эди у. Нияти холис бўлмагани учун савоб тополмади, бу зиёрати касални ҳам зериктирди. Оқибат қўшни билан ораси бузилди. Кўз-кўз қилиш учун бажариладиган ишларнинг оқибати ана шундай бўлади.

Мавлоно айтадилар: «Қулоғи эшитмайдиган зиёратчи зиммадаги қўшничилик вазифамни адо этдим, дея хурсанд эди. Ваҳоланки, хаста қалбига олов ташлаган, у оловда ўзини ҳам куйдирган эди.

Кўз-кўз қилиш ниятида ибодат этиб савоб олдим, дея ўйлаган кимсаларнинг аҳволи ҳам шундай. Бундай амаллари эвазига савоб эмас, жазо оладилар».

Мавлоно яна айтадилар: «Эй риёкор, хўжакўрсинга амал қилувчилар! Ушлаб турган чўғдан эҳтиёт бўлинг. Сиз уни гуноҳларингиз билан кўпайтириб, шу боис уни аланга олдирдингиз».

Дарҳақиқат, жаннат ҳам, жаҳаннам ҳам бу дунёдаги амаллар эвазига қўлга киритилади. Дунё охират экинзоридир. Нима эксак, шуни ўрамиз. Охиратда азоб кўрадиган киши оловини шу ердан олиб боради. Дунёдаги барча эзгу амаллар жаннатдаги неъмат кўринишида, ёмонликлар эса азоб бўлиб қаршимизга чиқади. Иймонли, яхши инсон дўзахдан омон қолади.

* * *

Насриддин Афанди билан боғлиқ бир латифани айтишади. Афанди бир кишидан «Ўлим қандай бўлади?» деб сўрайди. «Инсоннинг оёқ-қўли муздай қотиб қолади», дея жавоб беради ҳалиги одам.

Афанди қиш пайти даладан қайтар экан, йўлда жуда совуқ қотади, оёқ-қўли музлаб уюшади. «Ўлдим, шекилли», деган ўй билан йўл четидаги қабристонга киради. Янги қазилган очиқ мозорга кириб ётади.

Қоронғи тушгач, беҳосдан қўнғироқ овози эшитилади. «Нима гап?» дея қизиқиб ўрнидан туради. Иттифоқо, бу пайт йўлдан устига чинниворлар ортилган хачир қарвони ўтаётган экан. Зим-зиё тун, жимжитлик қўйнида Афанди кутилмаганда ўрнидан тургани учун хачирлар ҳуркиб дуч келган томонга қоча

бошлайди. Тўполонда бир неча идиш синади. Хачир эгалари Афандини тутиб олиб, роса дўппослайдилар.

Бечора Афанди туртиниб-суртиниб, зўрға шаҳарга етиб келади. Уни бундай паришон ҳолда кўрганлар қаердан келаётганини сўрашади. Афанди охиратдан, деб жавоб беради. «У ерда нима гаплар?» деб сўраганларга Афанди: «Идиш ортилган хачирларни ҳуркитмасанг, ҳаммаси жойида бўлади!» деб айтади.

Бу жуда орифона бир жавобдир. Бу дунёда чинниворчиларнинг хачирларини чўчитмаганлар ва финжонларнинг синишига сабаб бўлмаганлар, яъни Аллоҳ ва бандаларининг ҳаққини поймол қилмаганлар охиратда азобга ҳам, жазога ҳам дучор бўлмайди.

* * *

Зиёратчи ва касал муносабати боис Мавлоно Румий баъзи ўғитлар берадилар. Қийин пайтларда хотиржам ҳолда жаҳлни енгишни тавсия этадилар. Қуръони каримда бундай инсонлар ҳақида «ғазабларини ичларига ютадиган, одамларнинг (хато-кимчиликларини) афв этадиган кишилардир. Аллоҳ бундай яхшилик қилувчиларни севади» (Оли-Имрон, 134), дея марҳамат қилинади. Бунга қўшимча тарзда қуйидаги ҳикоят келтирилади.

* * *

Бир куни ҳазрат Ҳусайннинг уйига меҳмон келади. Хизмат қилаётган қули овқат келтирар экан, бехосдан қўлидаги товоқ сирпаниб тушади ва иссиқ овқат ҳазрат Ҳусайннинг устига тўкилади. Ҳам устбоши кирланади, ҳам баъзи жойлари енгил куяди. Ҳазрат Ҳусайн хизматкорга танбеҳ бериб, унга ғазаб билан қарайди. Зукко ва илми қул дарҳол бўйинини букиб юқоридаги оятнинг аввалги бўлимини ўқийди:

«Вал козимийнал ғойзо» («Ғазабларини ичларига юта-диган»). Ҳазрат Ҳусайн:

— Ғазабимни енгдим, — дейди. Хизматкор оятнинг давомини ўқийди: «Вал офийна аниннас» («инсонларнинг (хато-камчиликларини) афв этадиган кимсалардир»). Ҳазрат Ҳусайн:

— Сени афв этдим, — дейди. Хизматкор давом этади: «Валлоҳу юҳиббул-муҳсийнийн» («Аллоҳ бундай яхшилик қилувчиларни севади»). Ҳазрат Ҳусайн табассум қилади ва:

— Эй қул, сени озод этдим, энди озодсан, — дея хушxabар беради.

Охир-оқибат қул билими ва одоби туфайли озод бўлади.

Ўн иккинчи дарс

КЎНГИЛ ОЙНАСИ

Ушбу ҳикояда ўзаро тортишган икки гуруҳ — энг машҳур рассомлар ҳақида гап боради. Улар хитойлик ва Рум, яъни Онадўли рассомларидир.

Ўша даврнинг ҳукмдори бу икки гуруҳни яраш-тирмоқчи бўлди. Катта бир хонанинг деворлари безатилиши керак эди. Хонанинг ўртасига бир парда — тўсиқ тортилиб, хона иккига бўлинди. Бу билан бир-бирига тақлиднинг олди олинди. Хонанинг бир бўлими хитойлик, иккинчи қисми эса Онадўли рассомларига берилди.

Хитойлик рассомлар жуда моҳир эдилар. Улар тўхтовсиз хилма-хил бўёқ сўраб туришди. Хазина ҳисобидан уларга сўраган барча нарсалари берилди. Хитойликлар ўз бўлимларини фавқулодда гўзал расмлар билан безатдилар.

Хонанинг иккинчи томонидаги рассомлар эса бошқачароқ йўл тутдилар. Улар ортиқча бўёқ талаб қилмадилар. Деворларни яхшилаб тозалаб, шаффоф бўёқ билан жило бердилар. Натижада девор ниҳоятда порлоқ ҳолга келди.

Берилган муддат тугагач, подшоҳ ва ҳайъат аъзолари аввалига хитойлик рассомларнинг асарини кўрдилар ва маъқул топдилар. Дарҳақиқат, хитойликлар кўз қамаштирувчи гўзал расмлар солишганди.

Навбат Онадўли рассомларининг ишига келди. Рассомлар аввал икки бўлимни ажратиб турган ўртадаги тўсиқни олиб ташлашни сўрадилар. Парда олингач, Онадўли рассомларининг девордаги расми ҳаммани лол қолдирди. Расмлар бор ҳолича роса жило берил-

ган қарши деворда акс этарди. Ҳатто расмнинг акси янада тароватли, сирли кўринарди. Оқибатда улкан мукофот Онадўли рассомларига берилди.

Ҳикоя сўнггида Мавлоно Румий шундай эслатади: «Икки юз хил рангга бўянмоқдан кўра рангсизлик яхшироқ. Эй ўғил, онадўлилик рассомлар сўфийлардир, уларнинг ёдлайдиган дарслари, китоблари йўқ, аммо улар кўнгилларини яхшигина, рисоладагидек безашган. Ҳой-ҳавас, ҳирс, хасислик – зиқналик ва кин-адоватдан поклагандирлар. Чунончи, кўнгилларга сайқал берганларидан илоҳий гўзалликларни ҳеч қийналмай кўра оладилар».

Шарҳ:

Во ажаб! Кўнгилга жило бериш нима дегани?

Инсоннинг кўнгли энг қимматбаҳо жавҳардир. Бинобарин, унга қаттиқ эътибор бериш лозим. Уни кераксиз, бемаъни, бефойда нарсалар билан тўлдиришдан эҳтиёт қилиш керак.

Ҳар аъзонинг бир яратилиш вояси, мақсади бор. Қалбнинг яратилишидан мурод Аллоҳ севгиси ва эътиқодига саҳна бўлмоғидир. Агар инсон қалбига ўткинчи орзу-ҳаваслар ва севгилар киритилса, уни мақсадига номувофиқ қўллаган, кирлатган бўлади. Чунончи, қалбнинг тозаланиши, жилоланиши ва порлатилиши — Аллоҳ инончи ва севгисидан бошқа қизиқиш ҳамда севгиларни қалбдан чиқариш, демақдир. Бу қийин иш, аммо имконсиз эмас. Комиллик айни пайтда соғлом шахсият ва сажияга (характерга) эга бўлмоқдир.

Қуръоннинг ўн икки жойида «қалбларида касали борлар» ҳақида сўз юритилади. Бу ўринда қалбдаги маънавий касаллик назарда тутилади. Қалбнинг маъна-

вий хасталикларига бузғунчилик, икки юзламачилик, бағритошлик, эътиқоди сустлик, ёмон ниятли бўлиш, нафсига асирлик ва қўрқоқлик кабилар киради.

Қуръони каримнинг бошқа бир оятида жило берилган қалб «қалби салим», яъни соғлом, саломат қалб дея эсга олинади ва шундай марҳамат қилинади: «Ўша кун мол ва фарзандлар фойда бермайди, фақат Аллоҳга покиза қалб билан келганлар нажотга эришадилар» (Шуаро сураси, 88 – 89-оятлар).

Бағдодлик шоир Рухий (1014/1605 йилда вафот этган) бу байтнинг маъносини назмда қуйидагича ифодалайди:

*Ўйлама, эй хўжа, сендан зару сийм сўрарлар,
«Йавма ла йанфау»да қалби салим сўрарлар.*

Машҳур бир ҳадиснинг мазмуни қуйидагича: «Аллоҳ сизларнинг шакларингизга, яъни ташқи кўришингизга қарамайди. Қалбларингиз ва ишларингизга қарайди» (Муслим, «Бирр», 32).

Инсоннинг борлиғида кўнгилнинг ўрни катта. Каъба мусулмонлар учун нақадар қийматли бўлса, инсон кўнгли ҳам шу қадар қийматлидир.

Абдурахмон Жомий ёзадилар:

*Каъба бунёдкори Халили Озар аст,
Дил назаргоҳи Жалили Акбар аст.*

(Каъба Озар ўғли Иброҳим қурган бинодир, ваҳоланки кўнгил Аллоҳ таолонинг назаргоҳидир.)

Юнус Эмро шу мазмунда қуйидагиларни айтади:

*Кўнгулми хуш, Каъбами хуш, айт менга, эй ақли расо,
Кўнгул хушдурур, зеро ким кўнгулдадир дўст
туроғи (бекати).*

Қуйидаги ҳадиси қудсийда Аллоҳ шундай дейди: «Мен еру кўкка сиғмайман, аммо мўминнинг қалбига сиғаман».

Дарҳақиқат, иймоннинг ўрни қалбдир. Бинобарин, кўнгил инсон қадар аҳамиятли, қийматлидир.

Ўз кўнглимизни покиза тутишга ҳаракат қилиш асосий вазифамиз бўлганидек, бировнинг кўнглини оғритмаслик, уни хафа қилмаслик ҳам муҳим вазифа саналади. Бунга ниҳоятда эътибор бериш зарур. Кўряпсизки, масала шахсийликдан ижтимоий аҳамиятга томон кенгайиб бормоқда.

Ҳазрат Алишер Навоий эса кўнгли чўккан, хафа одамни севинтириш катта савоб эканини мана бундай ифодалайдилар:

*Кимки бир кўнгли бузуғнинг хотирин шод айлагай,
Онча борким, Каъба вайрон бўлса, обод айлагай.*

Ҳатто Юнус Эмро кўнгил ранжитган кишининг намоз ва ҳаж ибодати гўё бекорга кетганга яқин ҳисоблайди:

*Бир бор кўнгил йиқднинг эса, бу қилганинг намоз эмас,
Етмиш икки миллат ҳатто қўлинг, юзинг поклай олмас.*

Намоз ва ҳаж — Ислом динидаги икки муҳим ибодат. Дилни оғритмаслик эса ахлоқий муносабатдир. «Булардан қай бири қийматлироқ?» деган тортишув ўринсиз ва бизни мақсад сари етакламайди. Аммо, биламизки, диннинг иймон, ибодат ва ахлоқ дея номланган уч асосий унсурлари бир-бири билан мустаҳкам боғлиқ. Қуръонда ибодатларнинг ахлоқий натижаларига кенг ўрин берилади. Масалан, «Муҳаққақ, намоз ҳаёсизлик ва ёмонликдан қайтаради» (Анкабут сураси, 45-оят). Бу уч тамал — унсур муносабатини қуйидаги мисолда тушунтириш мақсадга мувофиқдир: динни бир дарахтга ўхшатсак, иймон унинг танаси, ибодат шохлари ва барглари, ахлоқ эса мевасидир. Мевасиз дарахтнинг қиймати йўқ. Инсонни ахлоқий комиллик сари етакламаган диндорлик ҳам ва-

зифасини адо этмаган ҳисобланади. Дарҳақиқат, намоз, рўза ва ҳаж ибодатларини диққат билан адо этгани ҳолда инсонларга, ота-онасига, аҳли аёлига, фарзандларига нисбатан қўпол, қўрс, дилозор кимсанинг фаолияти шаклдан бошқа нарса эмас. Шоир Аъзам Ўктамнинг «Ҳадик» номли қуйидаги шеъри кишини жиддий ўйлантиради:

*Бор-ўғимни этдим хайр-эхсон,
Кеча-кундуз қилдим ибодат.
Охиратни ўйлаб ёнди жон,
Ил истаб югурдим фақат.*

*Қабул бўлмас бирортаси ҳам,
Бари кетар шекилли куйиб —
Бугун тонгда негадир отам
Қараб қўйди норизо бўлиб.*

Яна бир бор масаланинг шахсий кўламига қайтиб, шундай яқун ясайлик: ҳикоя сўнггида Мавлоно ҳазратлари таъкидлаганларидек, Онадўли рассомлари орқали тамсил этилган сўфийлар кўнгилларига жило берган кимсалардир. Зеро, тасаввуф энг аввало башарий нуқсон-камчиликлардан халос бўлиб, покланишни ва ахлоқ гўзаллигига эга бўлишни мақсад қилади.

Қалб ойнасининг маънавий кирлардан тозаланиши натижасида бир неча илоҳий гўзалликлар акс эта бошлайди. Мукофаша, мушоҳада, воридот каби номлар билан аталувчи бундай ҳолатлар киши бу дунёда яшайдиган энг бахтиёр онлар бўлса, ажаб эмас.

Зеро, бу маълум маънода инсоннинг ўзлигини, яратилиш ғоясини англаши, демақдир. Шоир Хожа Байрам Валий ҳазратларининг қуйидаги мисралари шунга ишоратдир:

*Билмоқ истасанг сени,
Жон ичра қидир жонни.
Кеч жонингдан, топ уни,
Сен сени бил, сен сени.*

*Ким билди афъолини,
Ул топди сифотини.
Анда топди зотини,
Сен сени бил, сен сени.*

*Кўринган сифотингдир,
Ани кўрган зотингдир,
Ғайри не ҳожатингдир,
Сен сени бил, сен сени.*

*Кимки ҳайратга толди,
Нурга мустағрақ бўлди,
Тавҳиди зотни топди,
Сен сени бил, сен сени.*

*Байрам ўзини билди,
Билганни анда топди,
Топган ул ўзи бўлди —
Сен сени бил, сен сени.*

Ҳадиси шарифда марҳамат қилинганидек, «Ким нафсини (ўзини) таниса, Раббини танийди».

* * *

Хожа Байрам Валий қаламига мансуб мана бу сатрлар ҳам кўнгил оламининг инжа сирларидан хабар беради, қолаверса, Жалолиддин Румий ҳикоясининг мазмун-моҳиятини чуқур англашга ёрдам беради:

На бўлди, кўнглим, на бўлди, кўнглим,
Даргу ғам ила тўлди бу кўнглим.
Ёнди бу кўнглим, ёнди бу кўнглим,
Ёнмоқдан дармон топди бу кўнглим.

Ён, эй кўнгил, ён, ён, эй кўнглим, ён,
Ёнмоқдан бўлди дардига дармон.
Парвона каби, парвона каби,
Шам ишқида ёнди бу кўнглим.

«Ал фақру фахри, ал фақру фахри»,
Демадиларми оламлар фахри?
Фақр фахрини, фақр фахрини
Маҳву фанога топди бу кўнглим.

ҲАЗРАТ АЛИНИНГ ДУШМАННИ ЎЛДИРМАГАНЛАРИ

Ҳазрат Али рақиби билан узоқ урушиб, ниҳоят, уни ерга йиқитдилар ва ўлдирмоқчи бўлдилар. Шунда душман аскарлари Ҳазрат Алининг муборак юзларига тупуради. Ҳазрат Али шундан кейин душманни қўйиб юбордилар. Ўринларидан туриб унга:

— Тур энди, кета қол, сени ўлдиришдан воз кечдим, — дейдилар.

Душман аскарлари бу ҳолдан ҳайрон қолиб дейди:

— Мени ўлдиришингга бир баҳя қолган эди. Нимага ўлдирмадинг?

Ҳазрат Али шундай жавоб бердилар:

— Мен сенга қарши Аллоҳ йўлида ва фақат Аллоҳ розилигига эришиш учун жанг қилаётгандим. Сен юзимга тупурганингда эса жаҳлим чиқди. Агар шу аснода сени ўлдирсам, сенга қарши адоватим сабабли ўлдирган бўлардим. Бунда сени Аллоҳ йўлида эмас, ўз нафсим учун ўлдирган ҳисобланардим. Шу сабабли сени қўйиб юбораман.

Бу сўзларни эшитган рақиб бундай адолат ва но-зик фаҳм-фаросат қаршисида иймон келтириб, мусулмонлар сафига қўшилди («Маснавий», 1-жилд, 3721-байт).

Шарҳ:

Кундалик ҳаётда тез-тез йўл қўйиладиган бир хато бор: шахсий ва нафсоний масала билан диний ва улвий масала аралаштириб юборилади. Чунончи, бу хатти-ҳаракати билан неча инсонлар ўзи билмай шахсий орзу-истаклари, туйғуларига олий туйғу-тушунчаларни қурол қилиб қўяди. «Яхши, эзгу иш қилдим», деб ўйлаб катта хато ва гуноҳ қилади.

Динда ҳар нарсани Аллоҳ ва Унинг розилиги учун қилиниши керак. Бировни севмоқ, бировдан хафа бўлмоқ, унга жаҳл қилмоқ — барча амал фақат Аллоҳ учун бўлмоғи лозим. Бу иймонда комиллик аломатидир.

Ҳазрат Али ўлдиришдан воз кечган маҳаллари ҳол тили билан бундай жавоб бердилар: «Мен қиличимни ўз кайфим учун эмас, Аллоҳнинг амри ила соламан. Кофир ва мунофиқлар бошини ҳам Аллоҳнинг амри билан оламан. Мен Аллоҳнинг шери (Шери Худо — А.Т.), Унинг қиличиман — ўз нафсимнинг, ўз кибр ва гуруримнинг эмас

Мен иймоним буюрганини адо этаман. Хатти-ҳаракатларим динга ишонганимнинг далили ва гувоҳи бўладилар.

Мен ҳақиқатда мен эмасман. Нафсини Аллоҳ йўлида йўқ этмоқ мартабасига ноил бўлганларданман. Мен учун Аллоҳдан ўзга ҳеч бир борлиқ йўқ. Ҳатто ўзим ҳам қиличимнинг шиддати ва енгилмаслиги ҳам менинг ҳунарим эмас. Қилич меники эмас, Аллоҳнинг қиличидир. Инчунун, Аллоҳнинг қиличини фақат Ҳақ йўлида ишлатаман. Менинг қиличим зулм ва ҳақсизлик қонларига булғанмайди.

Мен сомон чўпи (хаси) эмасман. Балки ҳилм, сабр-тоқат ва адолатдан юзага келган бир тоғман. Нафс

тўфонлари бундай улкан тоғни қандай қилиб қимир-
лата оларди?!

Нафс ва ҳаваснинг шундай терс эсувчи шамоллари борки, бу бир-бири билан тўқнашувчи шамолларга қарши кўкрак кермаганлар фақат хас-хашакдек заиф ва бевурд кимсалардир.

Ҳиддат (ғазаб), шаҳват ва эҳтирос шамоллари фақат ва ҳар он Аллоҳ девонида турмаган кимсаларни новдаларидан узилган қуруқ барглар мисоли ерларда судрайди.

Менинг ҳеч кимсага қарши кин ва ғазабим йўқ. Инсонларга хос бу иллатлардан ҳур ва озодман. Бу эса сен билан озод ва ҳур бир руҳ гаплашмоқда, демақдир. Унинг гувоҳлигини эшитмоқдасан. Биласанки, ҳур бўлмаган, асир ёхуд қулларнинг гувоҳлиги, агар ўз нафсларининг қули бўлсалар, бир пулга қиммат ва аҳамиятсиздир.

Ўйлаб кўр — сен менинг жаҳлимни чиқармоқчи бўлдинг. Агар юзимга тупурганинг учун ғазабга тўлсам, сени фақат ғазаб, яъни ўз нафсимга тобе бўлганим учун ўлдирган бўлардим. Бу ҳол менинг табиатимга ярашмайди. Ҳолбуки, мен ғуруримни қондириш учун эмас, Аллоҳ розилиги учун газотга чиққан эдим.

Бинобарин, сени фақат Аллоҳ учун ўлдиришим лозим эди. Юзимга тупуришинг сени ўзим, нафсим учун ўлдирмоқ каби тесқари бир ҳолга йўл очди. Табиийки, мен бу йўлга оғиб кетмадим ва гуноҳинг Аллоҳ наздида савобга айлантирилиб, сени нурга йўллади. Сендек бир гуноҳкорга бундай саодатни улуғ Яратувчи менинг воситамда бермоқда! Эҳ-ҳе, У Зот қуларига воситасиз не-не хушхабарлар йўлламайди, не-не хазиналар бахш этмайди, дейсан! Эй тоза, янги мусулмон, мана мен сенга Аллоҳ таоло хазинасининг эшикларини очдим»

Мавлоно ва «Маснавий» шорихларининг ҳазрат Али тилларидан айтган бу ҳақиқатлари инсон фарзандлари ҳамиша муҳтож бўлган гўзал ўлчовлардир. Афсуски, бу ўта қийматли тамойилга ҳамиша ҳам риоя этмаймиз, этолмаймиз. Кўпчилигимиз шахсий манфаатларимизга диний хассосиятни аралаштириб юборамиз. Ўз манфаатимизни мамлакат ва халқ манфаати каби кўрсатамиз. Бу йўлда ҳам ўзимизни, ҳам атрофимиздагиларни алдаймиз. Аслида энг катта алданиш шудир. Чунки оқибатлари жамиятга таъсир қилади.

Ахлоқ ва нафс тарбияси ҳамма учун муҳим аҳамият касб этади. Аммо мансабдор, масъул шахслар учун бу янада муҳимроқдир. Чунки пировардида туғилажак зарар оммага таъсир кўрсатади. Шунинг учун ўзини қутқармай, бошқаларни қутқаришга ҳаракат қилган кимса фойда ўрнига зарар беради. Ўз руҳий-маънавий тарбиясини якунига етказмай, бировларга йўл кўрсатмоқчи бўлганлар инсонларни адаштирадилар.

Мана бундай дейди Мавлоно ҳазратлари: «Не бахт у кимсагаки, ўз айбини кўргай. Ким бировнинг айбини сўйласа, у айбни ўзига олган бўлади.

Ҳар ким аввало ўз кимчилигини кўрса эди, аҳволини ислоҳ этмоқдан гафлатда қолармиди?!»

* * *

Алишер Навоий айбни айтгувчини ойнага ўхшатадилар:

*Киши айбинг деса, дам урмағилким, ул эрур кўзгу,
Чу кўзгу тийра бўлди, ўзга айбинг зоҳир айларму?*

Ўн тўртинчи дарс

ГЎЗАЛЛИК ВА ХУНУКЛИК

Бир подшоҳ иккита қул сотиб олди. Қуллардан бири чиройли, покиза, тишлари дурдек, нафаси гулдек муаттар, иккинчиси эса бадбашара, тишлари чириган, оғзи бадбўй эди.

Подшоҳ гўзал юзли қулга эҳсонлар қилди, сўнгра ҳаммомга юборди. Тишлари чириган, бадбўй оғизли қулни ёнига чақирди.

— Сен менга маъқул бўлдинг, аммо негадир шеригинг сен ҳақингда жуда ёмон гаплар айтди, — дея ҳаммомга кетган шеригининг ёмон хислатлари ҳақида сўради. Бироқ қул ўртоғининг устига гард юқтирмади. Аксинча, уни мақтай кетди:

— У доим тўғрисиўз. Мен унингдек яхши одамни кўрмадим. Мендаги баъзи айб-нуқсонларни кўрган бўлиши мумкин, бироқ мен бундан беҳабарман. Ҳамма аввал ўз қусурларини кўрса, уларни тузатишга ҳаракат қилади. Масалан, мен ўз юзимни ва юзимдаги кирни кўролмайман, бировнинг юзини эса кўраман.

Бу гапларга қарамай, подшоҳ қулнинг ҳоли-жонига қўймади:

— У сенинг кўп айбларингни айтиб берди. Сен ҳам унинг камчиликларини айтгинки, сенга бўлган ишончим ортсин!

Бироқ хунук юзли қул шериги ҳақида фақат яхши гаплар сўйлади. Подшоҳ қанчалар уринмасин, унинг оғзидан шериги ҳақида асло ёмон гап чиқмади.

Ниҳоят, иккинчи қул ҳаммомдан келди. Подшоҳ уни ҳам синаш учун ҳузурига чақирди, уни алқай кетди:

— Қушдай енгил бўл, нақадар зариф ва латиф бўлибсан. Кошки, нариги қул санаган ёмон феълларинг бўлмаса эди

Бу гапларни эшитган қулнинг жаҳли чиқиб, ғазабланди ва шеригини ёмонлай бошлади...

Бироздан сўнг подшоҳ уни гапиришдан тўхтатди ва деди:

— Бас, етар, иккингиининг ҳам аслингизни билиб олдим — унинг оғзи бадбўй, сенинг эса ичинг сасиб кетган. Бундан буён сен у тўғри сўзли ва гўзал ахлоқли қулнинг амридасан. Қани, жўнаб қол энди.

Мавлоно воқеа сўнггида қуйидаги ҳикматли сўзларни тақдим этади: «Гўзал ва чиройли юз ёмон феъл билан бирга бўлса, қалб бир чақага ҳам арзимади.

Кўзанинг шакли билан қачонгача чалғиб юрасан? Кўзанинг ташқи кўринишидан воз кеч, дарёга, сувга томон юр.

Шаклни кўрдинг, аммо маънодан гофилсан. Ақли расо бўлсанг, садафдан бир дур танлаб олиб чиқ» («Маснавий», 2-жилд, 843 — 1015-байтлар).

Шарҳ:

Ҳикоямиз ташқи кўриниш ва юз гўзаллигидан кўра ахлоқ гўзаллигига аҳамият бермоқ хусусида. Кези келгани учун шарҳимизда қуйидаги ҳадиси шариф маъносини яна бир бор келтирамиз: «Аллоҳ сизнинг ташқи кўринишингизга қарамайди, фақат қалбларингизга ва ниятларингизга қарайди».

«Маснавий» шориҳлари гўзаллик юзда эмас, ўзда, ўзликда бўлмоғи лозимлигини айтишади. Бу ҳикояга доир турли шарҳларни келтиришади.

«Маснавий»да ушбу воқеанинг давомида қуйидаги байт келади: «Бир ҳадисда шундай дейилади: «**Риё билан (хўжакўрсинга) қилинган дуо ва тасбеҳ ташландиқ жойда кўкарган майсага ўхшайди**» (1018-байт). Шорихлар бу ўринда қуйидаги ҳадис кўзда тутилаётганини таъкидлашади: «Супрундиликда, ахлатхоналарда кўкарган яшилликдан (майсадан, ўсимликдан — А.Т.) эҳтиёт бўлинг». Ушбу ҳадисда айтилмоқчики, юзи гўзал, бироқ ахлоқи норасо аёллардан узоқ юринг, улардан эҳтиёт бўлинг. Ёки уйланаётганда бадхулқ, яшаш тарзи маънан паст оиладан қиз олманг, дейилмоқчи. Бундай оилаларнинг чиройли қизлари ва аёллари нопок жойларда кўкарган ўсимликка ўхшайди.

* * *

Шорихлар бундай фикрни ҳам илгари суришади: «Маснавий» байтида ўтган «тасбеҳ» Аллоҳни ёдга олиш, Унинг улуғлигини ифодалаш маъносидадир ва чиройли ҳаракатдир. Бироқ бу риё билан қилинса, ахлатхонадаги ўсимликка ўхшайди.

Масалан, бир ишчи ё хизматкорни олайлик: вазифасини диққат-эътибор билан, рисоладагидек адо этди, олаётган ҳақини ҳалоллаб олиш учун интилади. Бу орада намозга ҳам бепарво эмас, вақтида тезда ўқиб, яна ишни давом эттиради. Яна бири борки, риёкордир, ҳамма уни диндор деб ўйлайди. Аммо таҳорати, намозини хўжакўрсинга қилади, инсонларнинг елкасидан ошиб ўтиб, олдинги сафга интилади. Биринчи кимсанинг қуллиги Аллоҳ наздида янада мақбулдир.

Ёмон феъл-атвор билан бирга бўлган чиройли юз мақбул эмас. Ҳамма гўзал сиймога қарашдан хушланади. Аммо юзнинг гўзаллиги ўзнинг (ботин, ичкарининг — А.Т.) хунуклигини яшира олмайди. У хунук-

лик аён бўлгач, аввалги завқ-шавқ нафратга айланади.

Асҳобдан Жарир ибн Абдуллоҳ ўта хушбичим зот эдилар. Шу сабаб у кишини бу умматнинг Юсуфи, дейишарди. Ўзлари шундай ривоят қилдилар: «Жаноб Пайғамбаримиз алайҳиссалом менга шундай марҳамат қилдилар: «Эй Жарир, сен Аллоҳ гўзал қилиб яратган бир кимсасан. Энди сен ахлоқингни гўзаллаштир».

Мавлоно Румий эслатади: **«Билки, зоҳирдаги сурат йўқ бўлар, фақат маъно олами абадий қолар».**

Ҳа, жозибаси билан кўнгилларни ром этган юз гўзаллиги бардавом эмас. Касал бўлади, заифлашади, кексалиқдан букчаяди, буришади, тери касаллигига чалиниб, кўримсиз ҳолга келиши мумкин.

Тоҳири Мавлавий нақл қиладики, ёшлигида чиройли бўлганини гапириб юрадиган битта одам бор эди. Ҳамма жойда ўтмишидаги ҳолидан оғиз кўпиртириб гапирарди. Бир кун яна бир йиғинда эски гўзаллигидан баҳс этди ва: «Жоме йиқилса-да, мероб жойида», деди. Иттифоқо, у ердаги бир зот ўзини тўхтатолмади: «Астағфируллоҳ, меҳроб эмас, сўнги жамоат ўрни ҳам хароб бўлибди-ку».

Бироқ ахлоқ гўзаллиги ана шундай хароб ва туроб бўлмайди. У маънавий гўзаллик ўз эгасини доимо севинтиради, севдиради.

Асҳобдан Зоҳир ибн Ҳарамнинг юзи чиройли эмасди. Аммо гўзал ахлоқи туфайли Пайғамбаримиз алайҳиссалом томонларидан кўп илтифот кўрган эди.

Ўн бешинчи дарс

ЧЎПОН ВА ҲАЗРАТ МУСО

Ҳазрат Мусо йўлда бир чўпонга дуч келдилар. Чўпон майин, хийла баланд овозда бундай деб гапирарди: «Эй карам соҳиби Роббим! Қаердасан? Сенга қул ҳам қурбон бўлай! Чорифингни тикай, сочингни тарай, кийимингни ювай... Эй буюк Раббим, Сенга янги сут тортиқ қилай. Ҳамма эчкиларим Сенга қурбон бўлсин!»

Ҳазрат Мусо сўрадилар:

— Ким билан гаплашяпсан?

— Еру кўкни яратган Аллоҳ билан! — деб жавоб берди чўпон.

Мусо алайҳиссалом чўпонга танбеҳ бердилар:

— Бу қилганларинг нотўғри! Ахир Аллоҳ инсон эмас-ку, У билан бундай тарзда гаплашсанг!..

Чўпоннинг кўзига дунё қоронғу бўлиб кетди. Нима қиларини билмай, бошини олиб чўлларга томон югуриб кетди.

Иттифоқо, бир пасдан сўнг ҳазрат Мусога Аллоҳ таолодан шундай хитоб келди: «Эй Мусо, сенинг вазифанг инсонларни Биздан узоқлаштиришми ёки Бизга яқинлаштиришми? Нега у соф бандамизни Биздан айирдинг? Биз сўзга, тилга боқмаймиз, кўнгилга ва ҳолга қараймиз»

Ҳазрат Мусо чўлга равона бўлиб, чўпонни топдилар ва унга хушхабарни етказдилар. Хоҳлаганича Раббига хитоб қилиши мумкинлигини маълум қилдилар («Маснавий», 2-жилд, 1720-байт).

Шарҳ:

Мусулмонликда Аллоҳнинг борлиғи ҳақидаги саволга фарқли ифодалар билан жавоб берилади: Аллоҳ

ҳар недан улуғ, узоқларда, етиб бўлмас борлиқми? Ёхуд ёнимизда, яқинимиздами? Қуръони каримда бу ҳар икки қарашга оид оятлар бор. Биринчи қарашга танзиҳий, иккинчи қарашга ташбиҳий қараш дейилади. Танзиҳчи қарашга кўра, Аллоҳ мутаол бир борликдир. Макондан муназзаҳдир. У ақлимизга келади-ган ҳар недан бошқадир. Қуйидаги оятлар бу қарашни қўллаб-қувватлайди: «Бирон нарса У Зотга ўхшаш эмасдир» (Шўро сураси, 11-оят); «Ва ҳеч ким У Зотга тенг эмасдир» (Ихлос сураси, 4-оят).

«Аллоҳ бирдир. Унинг бирлиги сон жиҳатидан эмас, балки шериги йўқлиги, туғилмагани, туғмагани, тенги йўқлиги, махлуқларидан бирор нарсага ўхшамаслиги ва Унга махлуқларидан бирор нарсанинг ўхшамаслиги жиҳатидандир» (Имоми Аъзам, Асарлар, Тошкент, «Мовароуннаҳр», 2003, 78-бет).

Ташбиҳий қараш эса Аллоҳнинг бизга яқин, ошнолигини илгари суради. Ҳадид сурасининг 40-оятида: «Сизлар қаерда бўлсангизлар, У сизлар билан биргадир», дея марҳамат қилинади. «(Эй Муҳаммад алайҳиссалом), бандаларим сиздан Мен ҳақимда сўрасалар, Мен (уларга) яқинман», дейилади Бақара сурасининг 186-оятида. Аллоҳ инсонга «шоҳ (бўйин) томиридан ҳам яқин» (Қоф сураси, 16-оят) экани ифода этилади. Яна бир оятда айтилади: «Қаерга юзлансангиз, Аллоҳ ўша тарафдадир» (Бақара сураси, 115-оят).

Кўнгил одамлари кўпроқ иккинчи қарашга яқин бўлганлардир. Улар нафас олаётганлари ҳавода, ҳидлаётган гулларда, ичида кезиб юрганлари табиатда ҳамиша Аллоҳнинг тажаллийсини — беназир санъати, қудрати, азаматини кўрганлар. Бу Аллоҳ билан яна-да яқинликни, самимийликни юзага келтиради. Уни доимо ёнида, қалбида ҳис этишни таъминлайди.

Масалан, Юнус Эмро ва у каби ўйлаганлар бундай туйғулар билан тўлиб-тошади. Натижада самимий ҳаяжонларини қуйидагича ифодалайди:

*Тоғлар ила, тошлар ила
Чақирайин, Мавлом, Сени.
Саҳарларда қушлар ила
Чақирайин, Мавлом, Сени.*

*Сув остида моҳи ила,
Саҳроларда оҳу ила,
Сархуш бўлиб, «Ё Ҳу» ила,
Чақирайин, Мавлом, Сени.*

*Кўк юзига Исо ила,
Тур тоғида Мусо ила,
Қўлимдаги асо ила,
Чақирайин, Мавлом, Сени.*

*Кўп сабрли Аййуб ила,
Кўзи гирён Ёқуб ила,
Ул Муҳаммад маҳбуб ила,
Чақирайин, Мавлом, Сени.*

*Англадим дунё ҳолини,
Тарк этдим қийлу ҳолини,
Бош очиқ, оқу олини,
Чақирайин, Мавлом, Сени.*

*Юнус ўқир тиллар ила,
Ул қумри, булбуллар ила,
Ҳаққа ошиқ қуллар ила,
Чақирайин, Мавлом, Сени.*

Алишер Навоий ҳазратларининг:

*«Ашрақат мин акси шамсил каъси анворул ҳудо,
Ёр аксин майда кўр, деб жомдин чикди садо»*

мисралари, Бобораҳим Машрабнинг:

*«Мен нола қилай шому саҳар, доғ, эшигингда,
Жонимни берай, шўхи паризог, эшигингда»*

мисралари ана шу қараш таъсирининг бадиий ифодаси бўлса, ажаб эмас.

Бундай тафаккур тарзи айни пайтда Аллоҳга бўлган ҳурмат-эҳтиромни тақозо этади. Чунки У улуғдир, буюқдир.

Бундай тафаккур соҳибининг ахлоқий гўзаллиги юксак даражада бўлади. Ҳар жойда ва ҳар нарсада Аллоҳнинг бир асарини, бир тажаллийсини кўрган инсон Аллоҳга бўлган севги ва эҳтироми туфайли борлиққа ҳам севги ва шафқат билан яқинлашади. Айни пайтда одобли ва ахлоқли муносабатда бўлади. Баъзи буюк зотларнинг оёқларини бемалол узатиб, бамайлихотир ўтиришдан эҳтиёт бўлганлари ҳикоя қилинади. Бир уйга кечқурун меҳмон бўлиб келган киши қаттиқ чарчаганига қарамай, эрталабгача ухламай тонг орттиради. Маълум бўлишича, меҳмон учун тўшак солинган хона деворида латтага ўралган, деворга осилган Қуръон бор экан. Бундай зотлар Аллоҳ ҳузурида тургандай ҳис этадилар ўзларини.

Бу ҳолатлар эътиборга, эътирофга ва эъзозга лойиқдир.

* * *

Бундан ташқари, жўшқин, тошқин руҳоний ҳолат эгалари ҳам бор. Улар баъзан зоҳирий ўлчов-қоидалардан ташқари чиқадиладар. Аммо ичларида (ботинларида)ги сўнгсиз ишқ-муҳаббат сабабли уларнинг майда кусур-нуқсонларига эътибор берилмайди. Чунончи,

бизнинг жамиятимизда оддий мажзубларга нисбатан ҳам ҳурмат кўрсатилади. Уларнинг кўнглини хуш этиш талаб қилинади.

Ҳикоядаги чўпон каби қалби Аллоҳ муҳаббатига тўлиб-тошганлар ўз жазбалари билан Мажнунни эслатадилар. Хароба бир қишлоқдан солиқ олинмагани каби Ҳақ мажзубининг ҳам диний қоидаларга тўлатўкис, қаттиқ эргашиши кутилмайди. Улар хато гапириб қўйишса ҳам, дарров маломат қилмай, бағрикенглигу мулойимлик билан муносабатда бўлиш тўзукроқ. Шаҳиднинг жасади қонли бўлса-да, ювилмайди. Инчунун, ҳикоядаги чўпоннинг жузъий янглиши юзлаб тўғридан авлодир. Каъба ичида қиблага юзланиш ҳақида гап бўлиши мумкинми?

Дин инсон учундир. Инсоннинг ҳам ақли, ҳам руҳи ва туйғулари бор. Диннинг ҳам ташқи, зоҳирий бир неча ҳукм ва қоидалари, шунингдек, ички томони, ботини, важд ва завқ-шавқ жиҳати мавжуд. Булардан зоҳирий қисмига қисқача «шариат» дейилади. Бу маъноси билан шариат асосан ақлга хитоб қилади: унинг белгиланган чегаралари, қоидалари бор. Ақлий ўлчовлар доирасида ҳаракат қилинса, муаммо чиқмайди. Фақат руҳий жиҳат ва туйғулар баҳс мавзуси бўлганида ҳолат ўзгаради. Ҳақиқат дейилувчи бу интиҳочилар кўпроқ диннинг ботиний ва завқ томони билан шуғулланадилар.

Инсонда ақлий жиҳат нақадар ўлчовли ва қоидали бўлса, руҳий ва маънавий томон ҳам шунчалар жўшқиндир. У бепоён уфқлар сари қанот очиб учишни истайди.

«Учмоққа қанотим йўқ ва лек учгайман», дейди Жалолиддин Румий.

Энг муҳими — бу икки томон ўртасида имкони борича мувозанатни сақлашга ҳаракат қилиш лозим.

Ўн олтинчи дарс

ҚАРИЯНИНГ ШИКОЯТИ

Қари бир одам докторга келиб шикоятларини санай бошлади:

— Дўхтир, иштаҳам йўқ, ақлим ҳам жойида эмас.

— Ақл заифлиги, хотира пастлиги қариликдан, — деди доктор.

Ораларидаги суҳбат шундай давом этди:

— Кўз олдим қоронғулашади.

— Қарилик аломати бу.

— Елкам зирқираб оғрийди.

— Воҳ бечорагина, бу қариликдан.

— Нима есам, ботмайди, ҳазм қилолмаяпман.

— Меъда зафлиги ҳам қариликдан.

— Нафас олишга қийналиб кетаман, нафасим қисилади.

— Нафас қисилиши ҳам қарилик асаридир. Қаригач, инсонда юз хил дард бошланади.

Ниҳоят, қария чидай олмай бақира кетди:

— Ҳой барака тошгур, Аллоҳ ҳар дарднинг бир дармони-ю, нега тўтиқушга ўхшаб ҳадеб бир нарса-ни такрорлайверасан?! Сенинг эс-ҳушинг жойидами ўзи?! Қаерданам йўлиқдим-а сенга?!

Доктор яна кулиб жавоб берди:

— Эй ёши олтмиш, иши битмиш дўстим, бу қаҳр-ғазаб ҳам қариликдандир («Маснавий», 2-жилд, 3088 — 3099-байтлар).

Шарҳ:

Ҳикоянинг давомида ҳазрат Мавлоно бундай дейдилар: «Кексайгач, инсон вужудининг ҳамма парчалари заифлашади, мўртлашади. Сабр ҳам камаяди. Қари одам икки оғиз сўзга ҳам тахаммул этолмайди, бақириб чақиради. Баъзан бир қултум сувни ҳам ютолмайди, қусиб юборади.

Бироқ Ҳақ сархуши (Ҳаққа сармаст — А.Т.) бўлган қария бундан мустасно. Унинг покиза бир ҳаёт тарзи бор. Зоҳиран қаридир, аммо ҳақиқатда боладир. Набий ва валийлар шундайдирлар. Кўринишда заифдек бўлсалар ҳам, руҳан ва маънан кучлидирлар».

*Ўзгaдир ул пирким, ҳақ бирла маст,
Кўнгли ичра бир ҳаёт бор, айнимас.*

* * *

Аҳмад Яссавий олтмиш ёшни таърифлаб шундай дейдилар:

*Кўзим юмиб то очгунча етди олтмиш,
Белим боғлаб мен қилмадим бир яхши иш,
Кеча-кундуз беғам юрдим ҳам ёзу қиш,
Биру борим, дийдорингни кўрарманму?*

Бу ҳикоя баҳонасида ўзбек халқининг қарилик билан боғлиқ мақолларини келтиришни мақсадга мувофиқ деб билдик. Зеро, уларда қариликнинг нозик жиҳатлари чиройли услубда ўз ифодасини топган.

* * *

Қарилик — хасталик.

* * *

Қарши келса қарилик,
Қора норни чўктирар.

* * *

Эр қариса, эрки кетар,
Хотин қариса, кўрки.

* * *

Қариганда қилга қоқиласан.

* * *

От қариса, эшак билан дўстлашади,
Одам қариса, тўшак билан.

* * *

Қарилик — болалик.

* * *

Йигитлик елиб ўтар, қарилик чопиб.

* * *

Ёш кетаман, деб қўрқитар,
Қари ўламан, деб.

* * *

Кампир ўламан, деб қўрқитар,
Келин кетаман, деб.

* * *

Саксон — ер билан яксон.

* * *

Қари билганини пари билмас.

Асосий масала қариликни қандай қарши олишда. Қаҳр-ғазаб, жаҳл ва исён билан қаршиласак, янада кўп зарар кўрамиз. Табиий қабул қилиб, шунга кўра чора-тадбир кўрсак, янада саодатли бўламиз.

Унутмаслик керакки, ҳар ёшнинг завқ олинадиган жиҳатлари бор. Қариган кимсанинг баъзи заифлик-лари кўринса-да, айрим томондан кучаяди. Хусусан,

билим-тажрибаси, тўғри қарор бериш қобилияти ортади. Дўст-ёри; фарзандлари, неваралари ва севганлари билан бахтиёр кунларни ўтказаетган қанчадан-қанча кишилар бор.

Ҳа, қариш табиийдир. Бироқ унинг ҳам ўзгача гашти бор. Баданимиз бизга омонатдир. Уни яхши асраш вазифамиздир. Бугун тиббиёт ривожланган. Безовталик бошланиши билан дарҳол мутахассисга мурожаат қилиб, вужуддаги бу безовталикни бартараф этиш мумкин. Докторнинг тавсияларига диққат билан риоя этиб, вақтида керакли муолажаларни қилдирсак, соғлом бир кексалик даврини яшашимиз мумкин.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом шундай марҳамат қиладилар: «Аллоҳ берган ҳар дарднинг шифосини ҳам беради» (Бухорий, Тиб, 1). Халқимиз буни «Дардини берган Аллоҳ дармонини ҳам беради» тарзида ифода этади.

* * *

Ҳикоямиз сўнггида кексалиқда маънавий кучининг аҳамиятига эътибор қаратилади. Кўринишидан кучсиз, заиф бўлса-да, руҳан ва маънан кучли бўлишдан баҳс юритилади. Аслида маънавий куч ҳар даврда керакли бўлган хусусиятдир. Аммо ёшлик йилларида жисмоний қувват кўплиги сабабли унга бўлган эҳтиёжни сезмаслик ҳам мумкин. Ёш ўтган сайин иймон кучи инсонга энг катта дастакдир. Давомли касал ёхуд ногирон бўлгани ҳолда юзида табассум, кўнглида умид ва нур камаймаган кимсалар бор. Улар ҳавас қилса, арзийдиган инсонлардир. Атрофларига ҳам фойдали маънавий қувват ёядилар.

Шундай ўйлашимиз мумкин: «Бу бадан менга омонатдир. Ҳозиргача мени ташиди. Бу кунларга олиб келди. Ундан қарздорман. Аммо энди вақти ўтди. Аввалгидек

кучи қолмади. Ниҳоят, бир кун чекинади. Умри поёнига етади. Аммо мен фақат бадандан иборат эмасман. Менинг асл менлигим ва борлигим руҳимдир. У ўлимсиздир. Ҳақдан келди, яна Ҳаққа кетади.

*Жон баданган айрилажак,
Тутмас оёқ, ёнмас ўчоқ,
Салом бўлсин қучоқ-қучоқ,
Дўстлар мени хотирласин!*

Бахши Ошиқ Вайсал

Менинг вазифам соғлигимга янада диққат этмоқдир. Руҳим баданимдан айрилгач, Раббига қовушади. Ўшанга тайёрланиш лозим. Ҳикоядаги қария каби бўлар-бўлмас ҳамма нарсага ҳам жаҳл қилмаслик керак. Чарчаганда, сиқилганда Раббимга юкинишим, Ундан куч-қувват, ёрдам сўрашим керак. У мени ҳар доим кўриб кузатяпти. Унга лойиқ хатти-ҳаракат, муносабатда бўлсам бўлгани».

* * *

Шу ўринда Нақшбандий устозларидан Умар Форук Сайдо ал-Жазарий ҳазратлари яшаган даргоҳ деворидаги бир ёзувни сиз азизларга ҳам илиндим: «Бугун катта бир дардинг бўлса, Раббинга юзланиб: «Менинг катта бир дардим бор», демагин, дардинга юзланиб: «Менинг буюк бир Раббим бор», дегин!»

Улуғ Раббимиз шундай марҳамат қилади: «Эркакми ё аёл, кимда-ким мўмин бўлгани ҳолида бирон яхши амал қилса, бас, Биз унга покиза ҳаёт ато этурмиз. Ва уларни ўзлари қилиб ўтган энг чиройли амаллари сабабли ажр-савоблар билан мукофотлаймиз» (Наҳл сураси, 97-оят).

Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг бир дуоси ила битирайлик: «Аллоҳим, ожизликдан, дангасалиқдан, қўрқоқликдан, алжиратиб қўювчи қариликдан, хасисликдан Сенинг паноҳингга қочаман» (Муслим, Зикр, 50).

* * *

Алишер Навоий ҳазратларининг мавзуга оид қуйидаги мисралари ҳам «Маснавий»даги ҳикояни янада чуқурроқ англашимизга ёрдам беради:

Қарилик гарди бедармондир охир.

* * *

*Қари кишига, билки, кам эмасдир гард,
Юз сихҳати бўлса, қарилик басдур гард.*

* * *

*Қарилик хошири нозикдур, эй тифл,
Шикастидин қилиб ваҳм, ўлма густох,
Унуттунгмуки, атфол ўйнағанда
Синар оз майл кўргандин қуруқ шох.*

(Эй бола, қари кишилар кўнгли нозик бўлади, андишасизлик билан уни синдириб қўйишдан эҳтиёт бўл. Болалар ўйнаган маҳал қуруқ шохнинг қўл тегар-тегмас синишини унутдингми?)

Ўн еттинчи дарс

ТУЯКАШ ВА ФАЙЛАСУФ

Бир бадавий туясига икки халта юкни ортиб, ўзи ҳам туяга миниб йўлга чиқди. Йўлда уст-боши паришон бир файласуфга дуч келди. Гап орасида файласуф бадавийдан сўради:

— Туянинг устидаги қопларда нима бор?

— Бирида буғдой, иккинчисида қум, — дея жавоб берди бадавий.

— Нега қум тўлдирдинг?

— Иккинчи қоп бўш қолмасин, туя устида мувозанатни сақласин, дея шундай қилдим.

Файласуф бадавийга деди:

— Ақлингни ишлатиб буғдойнинг ярмини бир қопга, қолган ярмини иккинчи қопга солсанг бўларди-ку, ҳам туянинг юки енгиллашади, ҳам қопларинг.

Бу фикр бадавийга маъқул бўлди.

— Тўғри айтасан, ҳеч ўйлаб кўрмаган эканман, — деди ва айтганидай қилди.

Иттифоқо, бу даражада ақлли одамнинг ҳолига ҳайрон қолди. «Нима учун бу одам бундай паришон бўлиб юрибдидикан?» дея ўйлади. Ниҳоят, чидолмай сўради:

— Эй ақлли одам, шундай ақлинг, фикринг бўла туриб, нега яёв юрибсан? Бу ақл билан сен ё султонсан, ё вазир. Тўғрисини айт, кимсан?

Файласуф жавоб берди:

— Иккиси ҳам эмасман. Халқ ичидаги бир кимсаман. Бадавий яна сўради:

— Қанча туянг, қанча ҳўкизинг бор?

— Ҳеч нарсам йўқ.

— Майли, ҳеч бўлмаса, дўконингдаги молнинг миқдорини айтарсан.

— Менинг на дўконим, на уйим, на жойим бор.
Мен файласуфман.

— Қанча пулинг борлигини ҳам яширасанми?

— Қанақа пул, нон олишга етгулик сариқ чақам ҳам йўқ. Ялангоёқ, бош — қовоқ кезиб юраман. Бунчалик ҳикмат ва билимдан фақат хаёл ва бош оғриғини қўлга киритдим.

Мендаги бул ҳикмату фазлу хунар,

Мен учун ёлғиз хаёлу даргисар.

Бадавийнинг бу жавобдан қаттиқ жаҳли чиқди ва:

— Даф бўл, узоклаш ёнимдан, — деди. — Сенинг билиминг, насиҳатинг менга ҳам зарар беради, бошимга дард очади, сен шу йўлдан кет, мен бу йўлдан. Бир қопимда буғдой, наригисида қум бўлиши сенинг ҳикматингдан, бўш, бемаъни, бефойда фалсафангдан яхшироқдир.

Мавлоно Румий илова қиладилар: «**Фикр деб шу нарсага айтадиларки, бир йўл очсин. Йўл дея бир ҳақиқатга етганга айтадилар. Султон дея шундай кимсага айтадиларки, ўзлигидан султон бўлсин, хазиналар билан, аскарлар билан эмас**» («Маснавий», 2-жилд, 3176-байт.)

Шарҳ:

Бу ҳикоядаги файласуф фақат назария билан, сўзамоллик билан вақт ўтказадиган, моддий-маънавий соҳада эса ҳеч бир фойдали фикр бермаган, бир болтага соц бўлмаган тоифадаги кимса бўлса керак. Чунончи, ҳазрат Мавлононинг материалист файласуфларга муҳолиф бўлганлари ҳам маълум. Унга кўра, табиатдан ва хаёлдан туғилган, яъни материалист (моддиюнчи — А.Т.) фалсафа Аллоҳнинг файз ва нуридан йўқсилдир, бебахрадир. Моддиюнчи қараш инсонни эътиқодсизликка ва бахтсизликка олиб борганидан диний нуқтаи назардан ҳам хуш кўрилмайди.

Фикр-тушунча йиғими, албатта, яхши. Тавҳид ва Аллоҳга иймонни ҳам ўз ичига олса, бунга ҳикмат дейиладики, Қуръони каримда: «Кимга ҳикмат берилган бўлса, бас, унга кўп яхшиликлар берилибди» (Бақара сураси, 269-оят), дейилган.

Ислом дини ҳар турли билимни ташвиқ қилади. Шу билан бирга ҳикоядаги воқеа эслатганидай, фойдасиз илмдан Аллоҳдан паноҳ сўрашни тавсия этади. Фойдали илм сўрашимизни маълум қилади. Бу ўриндаги фойда ҳам моддий, ҳам маънавий, ҳам диний, ҳам дунёвий фойдадир. Мавзуга алоқадор ҳадислардан бири қуйидагидир: «Эй Роббим, бефойда илмдан, қўрқмайдиган қалбдан, тўйишни билмайдиган нафсдан ва қабул бўлмайдиган дуодан паноҳ беришингни сўрайман» (Муслим, Зикр, 73).

Жалоддин Румийнинг «Фиҳи мофиҳи» асарида ушбу мавзуга доир бир ҳикоя бор: битта подшоҳ ўғлини сирли илмлар билан шуғулладиган бир қавмга беради. Мақсади унинг астрология, рама каби илмларни ўрганиб, ғойибдан хабар бериш, келажакни тахмин этиш каби соҳаларда камол топишини таъминлаш эди. Бола яратилишидан ўта аҳмоқ бўлишига қарамай, тажрибали устозлар уни яхши етиштирадилар ва керакли билимларни ортиғи билан ўргатадилар.

Пировардида бола у соҳада батамом устоз бўлиб отасининг ёнига қайтади. Бир куни подшоҳ ўғлини имтиҳон қилиш учун қўлига бир узукни яширади ва:

— Қани, айт-чи, қўлимда нима бор? — деб сўрайди.

Бола ўйланади, ўрганган билимларига таяниб:

— Ҳовучингизда думалоқ, ўртаси тешик, сариқ нарса бор, — дейди.

Подшоҳ севинади:

— Белгиларни тўғри айтдинг, энди нима эканини айтгин.

Бола:

— Ҳовучингиздаги ғалвир бўлиши керак, — деганида подшоҳ ниҳоятда хафа бўлади ва ўзини тиёлмай:

— Ақлни лол қолдирадиган бу қадар хусусиятни билим ва таҳсил ёрдамида айтдинг, бироқ ғалвирнинг ҳовучига сифмаслигига қандай ақлинг етмади-я, болам?! — деди.

(Раҳматли аммам Омонгул Тилавова: «**Худо эс-ақл бермаса, қуйма ақлни қандай берсин?!**» иборасини бот-бот айтардилар — А.Т.)

Мавлоно яна қуйидагиларни илова қиладилар: «**Замонамизда бу каби олимлар ҳам қилни қирқ ёрадилар. Ўзларига алоқадор бўлмаган нарсаларни жуда яхши биладилар. Бироқ муҳимини ва уларга энг яқини, яъни ўзларини билмайдилар**»

«Ўзни билган Раббини билур» ифодаси кенг қўлланади. Дарҳақиқат, шундай: моддий ва маънавий жиҳати билан ИНСОН дейилувчи борлиқ ўта мукамал яратилган. Фақат баданимизнинг ўзини биологик ва анатомик нуқтаи назардан кўздан кечирадиган бўлсак, буюк нозиклик, инжалик ва ҳайратомуз тузилишга эга эканимиз маълум бўлади. Бу хусусият ишонган илм кишисининг иймонини янада орттиради.

Айни тарзда руҳий-маънавий ва психологик жиҳатимиз ҳам айрича ва янада теран бир оламдир. Бу болада инсоннинг билими ва тафаккури қанчалар ортса, Яратувчига бўлган ҳайрат, иймони шунчалар кўпаяди.

* * *

Ўзини билиш — ўзликни билиш, яратилиш ғоясини билиш, эл-юртга хизмат қилишнинг дебочасидир:

Эл нешиб топгай мениким,

Мен ўзимни топмасам?..

Алишер Навоий

Ўн саккизинчи дарс

БИР-БИРИНИ ТУШУНМАГАН ТЎРТ КИШИНИНГ ЖАНЖАЛИ

Бир одам тўрт кишига маълум миқдорда пул берди ва:

— Бунга бирор нарса сотиб олиб, қорнингизни тўйдилинг, — деди. Улар пулни олдилар. Ораларидан бири эронлик эди.

— Мен бу пулга ангур оламан, — деди у. Иккинчиси араб эди.

— Йўқ, — деди у, — мен инаб хоҳлайман, бу пулга инаб оламан, — деди. Учинчилари турк эди.

— Улар айтганлари менга керак эмас. Мен узум олмоқчиман, — деди буниси. Тўртинчи киши римлик эди.

— Бемаъниликни бас қилинг. Мен истафил олмоқчиман, — дея бақирди.

Иттифоқо, аввалига овозлари кўтарилди, кейин бақириб-чақирибди, сўнгра жанжал бошланди

Ниҳоят, ҳаммасининг тилини тушунадиган ақлли бир одам жанжални кўриб, уларни тўхтатди. Ҳар бирини алоҳида-алоҳида эшитди. Дедики:

— Сизнинг ҳар бирингизнинг сўзингиз жанжал ва айрилиққа йўл очади. Менга қулоқ солсангиз, жанжал ўрнига келишиб оласиз.

Кейин қўлларидан тутиб бир баққол дўкони олди-га олиб борди, уларга узумни кўрсатди. Ҳар биридан айри-айри сўради:

— Сен шуни хоҳлайсанми?

Ҳаммаси ҳам айри-айри «Ҳа!» деб жавоб берди. Шундай қилиб, жанжал ниҳоясига етди (улар аслида бир нарсани хоҳлар эдилар) («Маснавий», 2-жилд, 3681-байт).

Шарҳ:

Вақти-вақти билан ҳикоядагига ўхшаган муаммоларга дуч келамиз. Тил, тушунча ёхуд савия фарқи туфайли инсонлар ўртасида келишмовчиликлар ўртага чиқаётгани сир эмас. Ҳодисаларга ақл-фаросат, тегранлик билан юқорироқдан қараш орқали фарқли ё бир-бирига зид кўринган муаммоларни ечиш мумкин. Бунинг учун аввало билим, юксак маънавият, чуқур тафаккур лозим. Зотан, бу васфдаги инсонлар фарқли истак ва манфаатларни бир нуқтада бирлаштириб, инсонларни ҳамжиҳатликда тутта оладилар.

«Кўпликда бирлик» сиридан воқиф бўлганлар ҳам бу ҳамжиҳатликни таъминлаш қобилиятига эгадилар. Ташқи кўринишга, зоҳирга маҳлиё бўлиб қолганлар эса кўplik ортидаги бирликни сезмайдилар.

Бирови аръар дер, бирови алиф,

Ҳамма кўнгиллар бирдир, аммо ривоятлар мухталиф.

«Маснавий» шарҳларида ушбу ҳикоядан олинган ибрат қуйидагича баён этилади: фарқли дин мансублари ҳам аслида шундай. Улар ўз хаёлларига тобе бўлганлари учун ўрталаридаги жанжал ва тортишув камаймайди. Мана шуларни назарда тутиб Қуръони карим қуйидагича буюради: «(Эй Муҳаммад алайҳиссалом), айтинг: «Эй аҳли китоб, бизга ҳам, сизга ҳам баб-баробар бўлган бир сўзга келингиз — ёлғиз Аллоҳгагина ибодат қилайлик, Унга ҳеч нарсани шерик қилмайлик» (Оли-Имрон сураси, 64-оят.)

Ҳикоядаги тўрт киши орасидаги жанжалнинг бир сабаби эса муомала-алоқа нуқсонлигидир. Ҳикоя давомида Румий ҳазратлари бундай дейдилар: «Юз тил билган бир сир соҳиби у ерда бўлса эди, уларни келиштириб қўярди».

Бу тўрт киши орасидаги жанжалнинг олдини олган зот эса комил инсонни тамсил этади. Уларга дейдики: «Сизнинг сўзингиз жанжалга сабаб бўлади. Бироқ менинг айтганларим сизларни бирлаштиради. Шунинг учун сиз жим бўлинг ва мени эшитинг, мен сизнинг тилингиз бўлайин».

Ансордан (мадиналик мусулмонлардан — А.Т.) бир зот жаноб Пайғамбаримиз алайҳиссаломга эргашиб намоз ўқир ва Расули акрам нимани ўқисалар, шуни такрорлар эди. Шунда қуйидаги мазмундаги оят нозил бўлди: «Қачонки, Қуръон қироат қилинса, унга қулоқ тутингиз ва жим турингиз — шояд (Аллоҳ тарафидан) раҳматга сазовор бўлсангизлар» (Аъроф сураси, 204-оят).

* * *

Зеро, тасаввуфдаги асосий қоидалардан бири одобдир. Шогирд устози олдида одобини сақлаши, устозга ҳурмат бажо келтириши лозим. Шайх Умар Форук ал-Жазарий Қуръони каримдаги «Пайғамбар ҳузурда овозингизни унинг овозидан баланд кўтармангки, билмаган ҳолда амалингиз йўққа чиқади» ояти муносабати билан шундай дейдилар: «Буюкларимиз: «Одобни бўлмаган амниятли (ишончли) эмас. Амниятли бўлмаган эса таҳликалидир», дейишган. Яъни, хонлик, хиёнат қилиши мумкин. Шунинг учун одоб ўта муҳим ва аҳамиятлидир. Солиҳ инсонларга, буюкларимизга, олимларга нисбатан одобли бўлмагандан хайр, марҳамат кутилмайди.

Аллоҳ таоло юқоридаги ояти каримасида саҳобаларга Расулуллоҳ алайҳиссалом ҳузурларида ҳаттоки овозларини кўтармасликни амр этмоқда. Оятдаги инжаликка эътибор беринг-а! Саҳобаи киромлар (Аллоҳ уларнинг ҳаммаларидан рози бўлсин) Пайғамбаримиз алайҳиссалом ҳузурларида ўта одоб ва ҳурмат билан ўтирардилар. Юриш-туришларига ва гапиришларига ҳамда савол-жавоб одоб қоидаларига ниҳоятда эътибор беришарди. Ҳатто Пайғамбаримиз алайҳиссалом билан гаплашаётганда ҳазрат Умар розияллоҳу анҳунинг овозлари аранг эшитиларди.

Ҳа, қалби мутгақий инсонгина бундай юксак одоб намунасини кўрсата олади. Одоб мўминнинг кўркидирки, унинг ичига аҳдга вафо, тўғрисиўзлик, хиёнатдан ҳазир, севги-муҳаббат ҳам киради.

Табиийки, энг аввало Раббимизга бўлган одобимизга диққат этмоғимиз керак. Ундан кейин Расулуллоҳ алайҳиссалом, саҳобаи киромлар, олимлар, машойихлар, кексалар ва оила аъзоларига нисбатан одоб-ахлоқ қоидаларига амал этиш келади. Бу борадаги ўлчов-мезонни Исломи дини ўта дақиқлик билан белгилаб берган. Бу қоида ва мезонларга риоясиз кимса мутгақий бўлолмайди. Тасаввуф динимизнинг одоб-ахлоқ борасидаги ана шу тавсияларини ҳаётга татбиқ этишга чорлайди. Аллоҳ барчамизга гўзал ахлоқ соҳиби бўлишни насиб этсин» («Тасаввуф сирлари», 1-китоб, Тошкент, «Мовароуннаҳр», 2004, 100-бет).

* * *

Шорихлар фикрича, комил инсон Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг ворисидир. Бинобарин, у зотнинг ҳузурларида сукут сақлаб эшитмоқ одоб қондасидир. У тўрт кишига ҳам эшитиш тавсия қилингани бежиз эмас.

* * *

Яна бир нарса диққатга сазовордирки, азалдан ўзгармас бир неча қоидалар бор. Буларни эслатиб турувчи камол аҳли бўлган зотлар ҳам йўқ эмас. Аммо, афсуски, барибир ихтилофлар давом этмоқда. Бунга сабаб ўлароқ шуни кўрсатиш мумкин: ҳақиқат битта бўлгани ҳолда унга турли-туман номлар қўйилган. Фарқли исмлар билан назарда тутилган мақсад ҳам аслида бирдир. Не ҳолки, ифода воситаси бўлган истилоҳ ва таъбирлар у ягона ҳақиқат юзини парда бўлиб тўсмоқда. Жанжалнинг асл сабаби ҳам мана шунда. Инчунун, ўзгармайдиган ҳақиқатни англашга ҳаракат қилиш керак. Комилларнинг, Аллоҳ дўстларининг сўзлари бизга бу борада йўлчи юлдуздир.

Масаланинг моҳиятидан узоқ субъектив ва юзаки билим билан берилган ҳукмлар янглиштиради. Баъзи сўзларнинг лафзий маъноларинигина олиб, уларнинг ҳақиқатини ва асл назарда тутилаётган фикрни тушунмаслик, кўролмаслик ҳам доим тортишувларга олиб келади.

Масалан, бир зот дейдики: «Биз шундай бир денгиз ичидамизки, пайғамбарлар бор-йўғи унинг қирғоғига боришган, холос». Зоҳиран қараганда, бу зот ўзини пайғамбарлардан устун қўйиб гапирганга ўхшамоқда. Аммо аслида «Шундай бир гуноҳ денгизи ичидамизки, пайғамбарлар бу денгизнинг ҳатто қирғоғига ҳам яқин йўламаган», демоқчи бўлинган (Кўрсатилган манба, 105-бет).

* * *

Ҳикоямизда ўз хаёлларига тобе бўлиб, асл ҳақиқатдан беҳабар ажам (эронлик), турк, рим ва арабнинг

тортишуви оз қолса, жанжалга айланарди. Ҳолбуки, ҳаммаси узум истаётган эди.

Хулласи калом, лафзий тортишувлар, калима ва ихтилофга боғланиб қолиш ва гийбат билан ҳеч бир мушкул осон бўлмаслиги, муаммо ечилмаслиги мазкур ҳикоядан англашилмоқда.

Ўн тўққизинчи дарс

ФИЛ БИЛАН БОЛАСИ

Ҳиндистонда ақлли ва донишманд бир зот бор эди. Бир куни у узоқ юртдан келган оч, яланғоч, афтодаҳол кимсаларга дуч келди. Уларга ачиниб насиҳат қилди:

— Билиб турибман, оғир кунларни бошингиздан ўтказибсиз. Очлик асорати юзингиздан кўриниб турибди. Бироқ мени яхшилаб эшитинг. Бундан кейин йўлда сизга филлар учрайди. Уларнинг семиз ва кучсиз болалари ҳам бор. Муҳтож бўлиб фил болаларини овлашни хоҳлаб қоласиз. Бу сизга жуда осон ва жозибали кўриниши мумкин. Фақат унутмангки, пистирмада оналари уларни кутмоқда. Боласи йўқолса, бир неча чақирим йўл юриб қидиради ва тўхтовсиз инграб йиғлайди. Филлар болаларига қаттиқ боғланган бўлади. Зинҳор фил болаларини овлаб еманг. Очликдан ўлсангиз ҳамки, бу ишни қила кўрманг, чунки қаерга борманг, она фил боласининг ҳиди орқали сизни топиб олади.

Донишманд сўзларида яна шундай давом этди:

— Агар бу ўғитимга амал қилсангиз, бошингизни балодан қутқарган бўласиз. Ўт-ўлан, барглар, ёввойи мевалар билан кифояланинг. Яна бир бор эслатаман — зинҳор нафсингизга эргашиб, фил болаларини овлаб еманг.

Йўловчилар йўлларида давом этиб кетар эканлар, егуликлари тугади, чорасиз қолдилар. Очлик борган сайин кучини кўрсатар, чидаш тобора қийинлашарди. Худди шу пайт янги туғилган, семизгина, нозик, иштаҳани қитиқлайдиган фил боласини кўриб қолди-

лар. Оч бўрилар каби унинг атрофини ўраб олдилар. Мақсадлари уни сўйиб ейиш эди. Ораларидан бири шерикларига донишманднинг айтганларини эслатди. Бироқ ҳеч кимнинг қулоғига гап кирмас, очлик гўё уларнинг қулоғини кар, кўзини кўр қилганди.

Шериклари фил боласини сўйгач, кабоб қилиб едилар. Унга ҳам узатиб:

— Қўй бу бўлмағур гапларни. Яхшиси, қорнингни тўйдир, қара, нақадар лаззатли гўшт, — дейишди.

Қанча мажбурлашмасин, бу ақлли киши гўшт емади. Қоринларини фил боласининг гўшти билан роса тўйдирганлар сал ўтмай ётиб чуқур уйқуга толдилар.

Гўшт емаган одам эса очликдан ухлай олмади, айла-ниб юрди.

Орадан анча вақт ўтгач, важоҳатли она фил келиб қолди. Аввал уйғоқ, қўрқувдан титраётган, ажал терига ботган одамнинг ёнига келиб, оғзини уч марта ҳидлади. Боласининг ҳидини ололмади. Унинг атрофини бир неча бор айлангач, унга тегинмай кетди.

Кейин ухлаганларнинг ёнига бориб, оғизларини ҳидлади. Кимдан гўшт ҳиди келса, уни осмонга кўтариб, ерга зарб билан уриб парчалади («Маснавий», 3-жилд, 69-байт).

Шарҳ:

Бу ҳикояга Жалолиддин Румийнинг ўзлари бир неча шарҳ келтирганлар. Мана эшитинг: фил боласини ейишни ғийбат қилишга, яъни бировга қарши унинг орқасидан гапиришга ўхшатганлар. Хужурот сурасининг 12-оятида ғийбат қилиш ўлган биродарининг гўштини ейишга ўхшатишган. Яъни, инсонларни ғийбатдан ва миш-мишдан қайтариш учун шундай мисол келтирилади.

«Маснавий»даги шундан кейинги байтда «Гийбатдан сақланинг, чунки сизнинг оғизларингизни ҳидловчи (сизни кўриб-кузатиб турувчи — А.Т.) Аллоҳ бор», дейилади. Яъни, яширин-ошкор ҳар нени билувчи буюк Аллоҳ албатта миш-миш, гап ташиш, гийбат каби ёмон хатти-ҳаракатларни ҳам билади ва бунинг жавобини беради, дейилмоқчи.

Охират оламида бу дунёдаги каби ичини, ичидагини яшириш мумкин эмас. Бу ерда гийбат қилган кимса у оламда оғзини алмаштириб, тўғрилаши мумкин эмас. У ерда қилмишлари билан ёлғиз қолади: «Шакшубҳасиз, (Аллоҳ) уни (инсонни) сирлар фош қилнадиган (қиёмат) кунда қайта тирилтиришга қодирдир. Бас, (у кунда инсон) учун (Аллоҳнинг азобини қайтаргувчи) бирон куч ҳам, бирон ёрдамчи ҳам бўлмас!» (Ториқ сураси, 8—9-оятлар.)

* * *

Иккинчидан Мавлоно Жалолиддин Румий пора ҳақида фикр юритади. Фил боласини ейишни жамиятнинг энг оғир дардларидан бўлган пора олишга ўхшатади. Бундай дейди: «Эй пора егувчи, фил боласини емоқдасан! Сенга душман бўлган фил илдизинг билан қўпориб ташлайди, сени маҳф этади!»

«Мол аччиғи — жон аччиғи», «Мол жигардан бунёд бўлади», дейди ўзбек халқи. Румийга кўра, халқнинг моли уларнинг қони кабидир. «Эй порахўр кимса, сен уларнинг молини ейиш билан қонларини тўккан ва фил боласини еганлар қаторига кирмоқдасан. Ваҳоланки, Аллоҳ бандаларини шундай ташлаб қўймайди»

* * *

Ҳикоянинг давомида учинчи бир ўхшатиш қўлланилади. Энди ҳид деталига урғу берилади. Она фил

оғиз ҳидларидан ёмон инсонларни таниди. Румий дейди: «Кибр, ҳирс ва шаҳват ҳиди пиёз, саримсоқ еган инсоннинг оғзидан келаётган ҳидга ўхшайди. Саримсоқ, пиёз еган бир киши ҳар қанча: «Мен уларни емаганман», дея қасам ичса-да, гапираётганида ёнидагилар унинг ҳидини сезишади. Бинобарин, кибрли ва ҳаддан зиёд эҳтиросли бири ҳам тили билан: «Менда бу ёмон хислатлар йўқ», деса ҳам, ҳоли ва хатти-ҳаракатлари унинг аслини кўрсатиб туради.

Ёмон феъл-атворнинг маънавий ҳиди сабабидан ҳам дуолар рад этилади, қабул бўлмайди. Дуо Аллоҳдан сўров, истак-талабдир. Дуо асносида нақадар чиройли, жимжимадор лофлар айтилса-да, сўзлаётганининг ичи ва қалби тўғри бўлмаса, ёмон феъл-атвори, ахлоқи туфайли у дуо қабул бўлмайди. Бир оятда: «Улар тилларида дилларида бўлмаган нарсани — ёлғонни айтиурлар» (Фатҳ сураси, 11-оят), дея марҳамат қилинади.

* * *

«Маснавий» шорихлари тўртинчи ўхшатишни тақдим этадилар: фил орқали Аллоҳ дўсти, ирфон соҳиб бўлган улуғ инсонлар назарда тутилмоқда. Фил болаларидан мурод уларни севган ва йўлларидан юрмоқчи бўлган софдил кимсалардир. Буларни ёқтирмаган гийбатини қилувчилар маъсум фил болаларини емоқчи бўлган кабидирлар.

Алишер Навоий ҳазратлари эса гийбатчиларни сифатлаб: «Гийбат дегувчи — нажосат егувчи», дейдилар.

* * *

Фикри ожизимизча, мазкур ҳикоядаги айтилмоқчи бўлинган асосий фикр бундай: "Комил инсонларнинг ўғитларига сидқидилдан амал қилиш саодатга, бунинг акси эса ҳалокатга етаклагусидир" — А.Т.

Йигирманчи дарс

ФИЛ НИМА?

Ҳиндлар қоронғу бир таблага филни қўйиб, филга қизиққан инсонларга кўрсатмоқчи бўлдилар. Фил нималигини билиш учун у ерга жуда кўп одам тўпланди. Бироқ фил турган жой шунчалар қоронғу эдики, ҳеч нарса кўринмасди. Шунинг учун келганлар қўлларин билан филга тегиндилар, филнинг у ёқ-бу ёғини пайпаслаб кўра бошладилар.

Улардан бири филнинг хартумини ушлаб, сўраганларга: «Фил йўғон бир сув хартумига ўхшайди, у бир хартум», деди.

Филнинг қулоғини ушлаб кўрган кимса: «Фил елпигичга ўхшайди», деди.

Учинчи бир одам филнинг оёқларига тегинган эди. «Фил устунга ўхшар экан», деди у.

Филнинг гавдасини ушлаб кўрган киши: «Фил бир қояга ўхшайди», деди.

Шу тариқа ким филнинг қаерига тегинган бўлса, филни шунга кўра тушунтирди. Ҳар бирининг тушунтиргани бошқа-бошқа эди. Агар қўлларида бир нур — чироқ бўлса эди, бир нарсани кўрар, бир нарсани айтиб берган бўлардилар («Маснавий», 3-жилд, 1259-байт).

Шарҳ:

Жалолиддин Румий илова қилади: «Туйғу кўзи бор-йўғи ҳовучга, бор-йўғи кўпикка ўхшайди. Ҳовуч бутун бошли филни бирдан ушлай олмайди-ку!

Денгизни кўрган кўз бошқа, кўпикни кўрган кўз

бошқа. Кўпикни кўйгин-да, денгизнинг кўзи ила қарангин сен!»

Ушбу ҳикоя айрим ўзгаришлар билан айтилади. Масалан, бир вариантда филни таърифлаш учун иштирок этувчилар аъмо, яъни кўзи кўр кишилар эди, дейилади. Бироқ барча вариантларда моҳият айна.

Ҳикоямиз инсонлар тез-тез йўл қўядиган хатони изохламоқда. Бу хато шундан иборатки, аксарият ҳолда етарли билим, маълумотга эга бўлмай, шоша-пиша ҳукм чиқарилади. Ҳаётнинг деярли барча жабҳаларида бу янглиш хатти-ҳаракатнинг мисолларига, оқибатларига дуч келамиз. Воқеа-ҳодисаларга ўз тор дунёқараши нуқтаи назаридан баҳо бериш, фақат ўзиникини маъқуллаш нотўғридир. Бундайлар филни фақат хартуми ёки қулоғи орқали таърифлашга уринган бечора кимсаларнинг аҳволига тушадилар.

«Энг ёмони – нотўғри фикрни ҳимоя қилмоқ, уни яхши кўришдир. Инсон бу касалликка мубтало бўлгач, қилаётган ишидан қувонади. У насиҳат берганга умуман қулоқ солмайди, ўз фикрини маъқулламоқ ила ўзгаларга жоҳилона кўз билан қарайди» (Мухаммад Нуруллоҳ Сайдо ал-Жазарий, «Тасаввуф сирлари», Тошкент, «Мовароуннаҳр», 2000, 23-бет).

* * *

Бу ердан чиқариладиган хулосалардан бири қуйидагича: бир масалада тўғри ҳукм бера олиш учун унинг тўла моҳиятини англашга ҳаракат қилишимиз лозим.

Масалан, бир инсон фақат қўл, оёқ, гавдадан иборат эмас. Унинг маънавий томони, яъни руҳий томони ҳам бор, фақат баданга ёки фақат руҳга қарасак, инсонни ноқис таърифлаган бўламиз.

Шу ўринда адабиётшунос олим Нажмиддин Комиловнинг фикрларини келтиришни лозим топдик:

«Шариат фақат зоҳирӣ расму русум эмас. Шундай деб ўйлаганлар хато қиладилар. Шариат илми инсон ботини, руҳий оламини ҳам қамраб олади. Шариатнинг зоҳири илми фикҳ (илми қол) бўлганидек, унинг ботини тасаввуф — илми ҳолдир.

Шариатда илм, амал ва ихлос асосдир. Илм — Аллоҳнинг илми, амал — Аллоҳ йўлидаги солиҳ ва эзгу ишлар, ихлос — Аллоҳнинг яккаю яғоналигига иймон келтириш, Унинг розилигини қозонишдир» (Кўрса-тилган манба, 3-бет).

Ҳа, диннинг ҳам зоҳирӣ, ҳам ботинӣ жиҳатлари борки, бу иккаласини эгаллаган, англаган кишигина динни тўғри қабул қилади, алданмайди, йўлдан адашмайди.

Муҳтарам ўқувчилар бу ўринда Пайғамбаримиз алай-ҳиссалом ҳузурларига саҳоба Дихътул Калбий қиёфасида келиб савол-жавоб ўтказган фаришга билан боғлиқ ҳадисни эслашлари фойдадан холи бўлмайди.

Ҳадис сўнггида иймон, Ислом ва эҳсон (яъни, хайр-эҳсон эмас, Аллоҳни кўриб тургандек Унга ибодат қилишлик ҳолати — А.Т.) дин дея таърифланади.

Кейинги йилларда муҳтарам олимларимизнинг комил ахлоқ, руҳий тарбия борасида кўйиниб гапиришлари ҳам бежиз ва беҳикмат эмас. Бу инсонларнинг фақат зоҳирга эмас, ботинга, юксак маърифат, юксак маънавиятга чорлов ҳаракати асл куюнчакликдир.

* * *

Ҳа, филнинг каттакон қулоғи бор, аммо фил қулоқдангина иборат эмас. Унинг каттагина гавдаси, оёқлари ва хартуми ҳам бор.

Масалан, динда севги, шафқат ва марҳамат ўта аҳамиятлидир. Айни пайтда адолат ва ҳаққониятга ҳам диққат этмоқ керак. Ҳаддан зиёд севги адолатсиз-

ликка йўл очмаслиги лозим. Сахийлик, қўли очиклик яхши, аммо бу исрофга йўл қўйсин, дегани эмас. Эпзебли, тежамкорлик мақбул, бироқ буни хасислик чегарасига олиб бормаслик зарур. Биз инсон сифатида ҳаммага яхши, инсонпарварларча муомала қилишга масъулмиз. Аммо кўз кўра-кўра ватанимизга, маданиятимизга, маънавиятимизга душманлик қилаётганга индамай туролмаймиз.

Ўзбек халқи топиб айтгандек, андишанинг отини кўрқоқ, демаслик керак.

Тавозеълик, камтаринлик мусулмоннинг сифатларидандир. Бу унинг шахсияти йўқ, дегани эмас. Зеро, виқор ва иззат ҳам яхши мусулмоннинг васфидир. Мана шулар орасидаги мувозанатни сақлай олганлар филни бутунича кўра олганлардир.

Жалолиддин Румий ҳазратлари ҳикоя сўнггида денгиз ва кўпик мисолини беради. «Денгизни кўрган кўз бошқа, кўпикни кўрган кўз бошқа», дейди. Тасаввуф тушунчасида бу рамз кўп кўлланилади. Аллоҳнинг зотига нисбатан коинот денгизга нисбатан тўлқин ва кўпик даражасидадир. Асл бўлган денгиздир. Тўлқин ва кўпик Унинг бир тазоҳури ва тажаллийсидир. Денгиз кўпириб тошганда тўлқин ва кўпикларнинг қаршисида туриб бўлмайди, аммо улар алоҳида бир борлиққа эга эмаслар, бор-йўғи денгизнинг бир кўринишидан иборатдирлар, холос. Денгиз бўлмаса, тўлқин ва кўпикнинг бўлиши асло мумкин эмас. Шунинг учун ҳам аслга — денгизга қарамоқ ва унга эътибор қилмоқ лозим. Ашёга, коинотга, минг бир ҳодисотга қараганда уларга боғланиб, маҳлиё бўлиб қолмаслик керак. Улар бизни ошиқча чалғитмаслиги лозим. Биз асл соҳибни, ҳақиқий борлиқни кўрмоғимиз керак.

НАВБАТДАГИ ИККИНЧИ КИТОБНИНГ ДАРС (ҲИКОЯ) МАВЗУЛАРИ:

21. Ўлган ўғил
22. Кўр, қар ва яланғоч
23. Ҳаддидан ошишнинг зарари (ёхуд ҳайвонлар-
нинг тилини тушуниш керакми?)
24. Ўтинчилик қилган дарвеш
25. Иброҳим Адҳам ҳикояси
26. Уч балиқнинг ҳикояси
27. Тузоққа тушган қушнинг ўғити
28. Олмурут дарахтидан Жаннат дарахтига
29. Аёзнинг сири
30. Аёзнинг фаросати
31. Носуҳнинг тавбаси
32. Аллоҳнинг қули ва Аллоҳнинг калтаги
33. Овози хунук муаззин
34. Қуш овлаган одам
35. Аҳли байтга мотам тутиш
36. Билол Ҳабаш
37. Сабрнинг мукофоти
38. Султон Маҳмуд ва ўғрилар
39. Отнинг қусури
40. Мисрдаги хазина

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Mesnevi Hikayelerinden Dersler. 40 Hikaye 40 Yorum. Prof. Dr. Mehmet Demirci. Istanbul, 2009. Vefa yayinlari.
2. Жалолиддин Румий. «Маснавийи маънавий». Форсийдан Жамол Камол таржимаси. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2005.
3. Жалолиддин Румий. «Маънавий маснавий». Куллиёт. Таржима шарҳи билан. Таржимон ва шарҳ муаллифи Асқар Маҳкам. Тошкент, "Янги аср авлоди", 2007.
4. Карим Замоний. Маснавийи маънавий. Шарҳ. Қўлёзма. Нашрга тайёрланмоқда.
5. «Маснавийдан ҳикоялар», Тошкент. «Муҳаррир» нашриёти, 2007.
6. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Тошкент, «Фан», 1992. 9-том.
7. Алишер Навоий. Ҳикматлар. «Шарқ» нашриёт-матбаа компанияси бош таҳририяти. Тошкент, 2006.
8. Ислон тасаввуфи манбалари. Илмий мажмуа. Тузувчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи филология фанлари доктори, профессор Ҳамидулла Болтабоев. «Ўқитувчи» нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент, 2005.
9. Муҳаммад Нуруллоҳ Сайдо ал-Жазарий. Тасаввуф сирлари. Сўзбоши муаллифи ва масъул муҳаррир филология фанлари доктори, профессор Нажмиддин Комилов. Тошкент, «Мовароуннаҳр», 2000.
10. Умар Форуқ Сайдо ал-Жазарий. Тасаввуф сирлари. 2-китоб. Тошкент, «Мовароуннаҳр», 2005.
11. Нажмиддин Комилов. Тасаввуф. Тошкент, «Мовароуннаҳр», «Ўзбекистон», 2009.
12. Аҳмад Яссавий. Ҳикматлар. Тошкент, Фафур Фулом номидаги «Адабиёт ва санъат» нашриёти, 1991.
13. Машраб. Девон. Нашрга тайёрловчи Жалолиддин Юсуфий. Тошкент, «Янги аср авлоди», 2006.
14. Ўзбек халқ мақоллари. Тошкент, «Фан», 1987.
15. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Ҳикматнома. Ўзбек мақолларининг изоҳли луғати. Ўзбек қомуси бош таҳририяти. Тошкент, 1990.
16. Аъзам Ўктам. Қирқинчи баҳор. Тошкент, 1993.

МУНДАРИЖА:

Сўзбоши.....	3
Биринчи дарс. Бемор жория.....	7
Иккинчи дарс. Мажнуннинг Лайлиси.....	12
Учинчи дарс. Ўзидан қочиш.....	16
Тўртинчи дарс. Нафс ваҳший арслон кабидир.....	22
Бешинчи дарс. Тўтиқуш ҳикояси.....	27
Олтинчи дарс. Кекса чолғучи.....	31
Еттинчи дарс. Бадавий ва хотини.....	35
Саккизинчи дарс. Бадавийнинг армуғони.....	39
Тўққизинчи дарс. Тилшунос ва қайиқчи.....	43
Ўнинчи дарс. Вужудига игна билан расм солдирган одам.....	47
Ўн биринчи дарс. Карнинг бемор зиёрати.....	52
Ўн иккинчи дарс. Кўнгил ойнаси.....	57
Ўн учинчи дарс. Ҳазрат Алининг душманни ўлдир- маганлари.....	61
Ўн тўртинчи дарс. Гўзаллик ва хунуклик.....	68
Ўн бешинчи дарс. Чўпон ва ҳазрат Мусо.....	72
Ўн олтинчи дарс. Қариянинг шикояти.....	77
Ўн еттинчи дарс. Туякаш ва файласуф.....	83
Ўн саккизинчи дарс. Бир-бирини тушунмаган тўрт кишининг жанжали.....	87
Ўн тўққизинчи дарс. Фил билан боласи.....	93
Йигирманчи дарс. Фил нима.....	97
Иккинчи китобдаги дарс мавзулари.....	101
Фойдаланилган адабиётлар.....	102

Маърифий нашр

Жалолиддин Румий

МАСНАВИЙ ҲИКОЯЛАРИДАН ДАРСЛАР

40 ҳикояга

40 шарҳ

Биринчи китоб

Муҳаррир:

Акрам Деҳқон

Мусаҳҳихлар:

Алишер Рўзиматов

Зухра Ҳамдамова

Техник муҳаррир:

Файзулло Азизов

Рассом:

Абдулбоқеъ Имомхон ўғли

Босмахонага 2010 йил 15 февралда топширилди.

Босишга 2010 йил 22 февралда рухсат этилди.

Бичими: 60x84 $\frac{1}{16}$. «Virtec Baltica Uz» гарнитурасида
офсет босма усулида босилди.

6,5 шарт. б.т. 6 ҳисоб нашр. таб.

Адади 1000 нусха 19-сон буюртма.

«Муҳаррир нашриёти»

«Муҳаррир нашриёти» матбаа бўлимида чоп этилди.
100060, Тошкент шаҳри, Элбек кўчаси, 8-уй

Зеро

Жалолоддин РУМИЙ

**МАСНАВИЙ
ҲИКОЯЛАРИДАН
ДАРСЛАР**

40 ҳикояга
40 шарҳ

1

ISBN 978-9943-354-71-5

9 789943 354715